

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XI-ik évf.

Julius, Augustus 1876.

4-ik füzet.

A vallás külformáinak befolyása a hitéletre.

FERENCZ JÓZSEFTŐL.

(Felolvastatott a magyarországi protestánsegyületnek 1876, május 14-én, Kecskeméten tartott közgyűlésén).

Ugy vélem, t. gyülekezet! elismert igazság az, hogy mióta műveltség és társadalom van, van istenhívés és vallás s ennek tárgyaiból eredő erkölcsi hitélet, és hogy a kettő oly benső egybeköttetésben áll, hogy a társadalom szerencsés fejlődése vagy hanyatlása, fejlődése és hanyatlása egyszersmind a hitéletnek is, és e szerint a társadalomban a polgári jóllét és szabadság nagy célját, a vallásban az égi tökély eszméjét kereső emberi ész és azt megvalósítani segítő isteni bölcsesség együtt vezérlik az emberiséget örök idők óta örök időkhig magasztos rendeltetése felé. Nem szükség ezt bizonyítgatnom oly felvilágosult közönség előtt, milyenek körében lenni szerencsém van, melynek a tanítva-tanulás élethivatása s tekintélyének alapja e szép küldetés és a valódi tudás; elég hivatkoznom a világtörténelemből az egyiptomi, syr, persa, arab, héber, görög és római műveltség azon nyomaira, melyek mint mag és velő, mint vallás-erkölcsi beltartalom és erő-elem nem temették el az évezredek időárjába, nem veszték ki a köztudalomból, de Jézus keresztény tudományában át lőnek ültetve az új társadalmak polgári és hitéletébe, mint megifjult lét regeneráló eszméi. A nélkül, hogy ennek kijelentésből vagy régi bölcsék írásiból származását kutatnám, merem állítani, hogy ez új evangelium magában egyesítve, egy felséges perspectivában mutatja a nem-keresztény theológiák, mythuszok, bölcselmi rendszerek összességének kivonatát. Azon kérdéssel sem foglalkozom, hogy az emberiség vallás-erkölcsi életfolyamában mint a fejlődés és tökély tünete és eredménye állott-e elő az evangelium? vagy isteni erő által csak akkor és természet fölötti módon, egyedül a nagy tanítónak lőnek kinyilatkoztatva a lassanként bibliává növekedett tanok al-

phától omegáig? mint szintén ama contemplatit is gyakorlati haszonnélkülinek vélem: ha értelmünk felfogási erején feljül álló, tiktoszerü-e azon lét, melyhez a kereszténység ugy van kapcsolva, mint hajó a kikötőhez, a föld az éghez, a tudás a hithez — léte annak, kit Isten az emberiség váltsági munkájával bizott meg? Ezek fürkészése helyett ama nagy eredményben látom az emberiség megmérhetlen erkölcsi hasznát, abban találok igaz keresztény öröme méltó okot, hogy a mig a Veda-könyv, a Zend-Avesta, a Thalmud és Korán csak azon földön és népek között vert gyökeret, hol legelébb feltűnt, mig Plato és Aristoteles bölcselme, Socrates és Seneca erkölcsi tanelvei csak saját honukban s más népek műveltjei között terjedtek el: addig azon szövetség, melyet Jézus kötött Isten és ember között, a tudomány, melyet ő és tanítványai hirdettek, azon erkölcsi élet, melyre maga példát adott szóval: a keresztény vallás Ázsia egy szélső tartományából a világra, egy kis nép közül az emberiség jobb részére, 32 éves földi életpálya szűk köréből szinte két évezredre terjedett ki; elhatott kelettől nyugot véghatáráig, a déli égsarktól az északiig, Áfrikában mint Amerikában, a Himalaya bércei alatt mint a Ganges partjain, módosulva ugyan formákban, de lényegben változatlanul, egyetemes hitvallássá, az erkölcsi élet szabályozó törvényévé levén mindenütt, egy magasabb polgáriasodási pályakörbe emelvén fel s mintegy ujjá teremtven az emberiséget. E tudomány és ethikai törvények nemesítő hatása meglátszik az új társadalmak összes haladásán; az emberiség ábrázatának eddig nem birt dicsőség-vonást kölcsönzött, a tudomány, főleg a hitujítás óta, bámulatosan hódít, mind nagyobb-nagyobb szám részesül értelmi művelődésben, a politikai szabadság és jogegyenlőség terjed, lángelmék alkotásai eddig soha el nem ért tökélyi fokon mutatják az egyént, valósítva az ember Isten képére teremtetésének traditionalis hitét.

S pedig mily hosszú és véres küzdelemben került a kereszténység létjogának kivívása avagy csak saját földén is a római helytartók keresztény-üldöző politikája, a zsidó papság, a farizeusok nyílt reactioja, a manicheusok és gnostikusok ellentörekvései daczára, de kivált Európában a csábító költészetű vallással s ragyogó kultussal bíró Görögország és a pompaszerető, sok istenű Róma népe közé átültetése! Csodálatos, hogy az, kiről ellenei is megvallották, hogy soha ember ugy nem szólott, kinek világváltsági küldetése volt, a tudósok tömegét, sőt csaknem a világot látta

magával ellenségeként szemben s küldetését alig tölthetve bé, keresztfán vérzett el, tanítványai — erdők vadaiként — üldözés tárgyai lettek, más meg más meggyalázó halállal mulván ki s a szent hagyományok szerint csak egynek jutván osztályrészül természetes halál. Valóban a három első század vallástörténete a kereszténységnek a pogány vallással és hitrendszerekkel való élet-halálharcz vér és gyászteljes korszaka! A szív elszorul a bús martyrologia olvasása alatt. Fáj a lélek, látva az emberiség e nagy ügyéért legjobbjait a béke, szeretet és szabadság evangéliuma hirdetőit s prófétáit sorban csatasíkra szállni s egymás után elvérzeni. De mint a tragoediában elbukik bár a hős, a benne személyesült eszme és igazság utóbb mégis diadalra jut: úgy a keresztény vallás alapítója s követői ezen szent resignatioval folytatott harcának is a keresztény tudomány és morál megalapítása s mély meggyökerezése lón vigasztaló kifejlődése s dicsőséges végeredménye.

Mekkora vivmány, mily roppant előhaladás volt ez, t. gyülekezet! Isten hatalmának nyilatkozása az emberiség sorsának megfoghatlan intézésében! Ime a mint egy köz észalap, egy fő kiindulási és elvi álláspont, a pozitív tudás birodalmában, az értelemnek a logika általános törvényei szerint való működésében, évezredek óta megvolt: szintugy a hit és erkölcsiség dolgában is — ki tudja hányadik évezred eltelte után — száz meg száz vallásrendszer romjaira lón lerakva egy köz és általános alap, melynek természetében gyökerező jó, igaz és örökszép elvei és törvényei szerint kormányoztatja magát azóta az emberiség jobb fele a hit és vallás, a remény és szeretet, a szív és kedély élet, szóval: egy magasb erkölcsi élet és világrend nehéz kérdéseiben. Ma már — hála Istennek! mint a gondolkodás törvényeihez egyenlően tartva magát, minden nép ugyanazon alapon, közös észtörvények szerint közlekedik másokkal, terjesztve a tudást és felvilágosodást: szintugy a keresztény vallás általánosan elfogadott törvényeiben is gyakorlati eszköz és mód van nyújtva arra, hogy az emberiség a hit dolgában, t. i. Isten és ember közötti viszony, vallás és erkölcs tekintetében az eddigi mythológiák, theológiák, theismus, polytheismus és a sok különféle istenimádási rendszer elvetésével, ezen közös alapon munkálkodjék, észszerű hit és morál által kedélyvilágát és érzületét nemesítse, szellemi és erkölcsi értékét nevelje s szemeit és lelkét a főtökély eszméjére, Istenre hívően emelvén fel, haladjon az általa elérhető legmagasabb tökélyi fok felé.

Két nagy válságot mutat fel a világtörténelem, melyek egyike tűzzel és vassal romba akarta dönteni a keresztény hitalkotmányt symbolumaival és emlékeivel, papjaival és követőivel együtt; a másik tévtanokkal, evangéliumellenes intézményekkel és babonáság-terjesztő szertartásokkal sötétítette el egy ideig a nagy alapító tiszta tudományának fényét, a keresztény egyház külső ábrázatát. E két válság: a népvándorlás és középkor. Az elsőnek a keresztény atyák, ezek a hitnek bátor lelkű védői: Szent Jeromos, Origenes, Szent Agoston, Tertullian, Chrysostomus, a nagy nevet érdemelt Gergely, Béda s több társaik hitök egész erejével, mély meggyőződésű ékesszólásuk által diadalmasan állottak ellene, erőt adván nekik a védelmőkre bízott hitestmények tartalma és a görög-keleti és nyugot-római kultusformák szépsége. Ez okok összehatásának eredménye az, hogy a keresztény vallás fenmaradása úgy a german és vandal népirtó harcok, mint a hun és góth-longobardok pusztításainak borzalmat költő korszakában biztosítva lett; míg a középkor dogmatikai sötétét elűzte, a főpapság önzésének és világiaskodásának határt vetett, a zárdák, conciliumok és a rothadásnak indult egyházi élet büszhödt legét új tanainak s erkölcsrendszerének tűzével megtisztította a reformáció. Lélekemelő látvány az, t. gyülekezet! midőn a IV. V. VI. VII-dik századok újabban felderített történetét olvasva, az egyház kiválóbb férfiainak az egyház ügyeért való küzdelmét s apostoli buzgóságát látjuk. Tagadhatlan, hogy a hitbuzgalom soknál fajult el vakbuzgósággá, hogy az indokok sokszor voltak önzők és tisztátlanok, hogy a magában igaz ügyet védők fegyverén nem egyszer ártatlan vér piroslott. Az is tény, hogy a Jézus korában és azután első századokban élt keresztények sorsa lett osztályrésze a kereszténység diadalra jutása után a pogányoknak és eretnekeknek is: kőpaddá lett az oltár, melyen, mint a pogányoknál, vér áldoztatott a szeretet istenének, börtönökké a zárdák és templomkerítések, hitüldözővé a papság, máglyára vitt a különböző-hívés és gondolkozás; de azt mégis meg kell vallanunk, hogy egyfelől a tulságokat nem mindig az egyház védőinek erőszakra való hajlama és hibái, hanem olykor személyes boszu, támadó kihívás és a kereszténység létét fenyegető tények idézték elő; másfelől ez igazán tűzpróbából mindig tisztábban került ki egy vagy más vallási eszme és igazság, s az evangéliumi tudomány maga, a keresztény hit, a századok romboló hatását szerencsésen túlélte. . . . Nem védem én egyesek gyarioróságát s bűneit, sőt hatá-

rozottan roszalom. Elszomorító, hogy az emberiség e drága kincséhez ama századokban anynyi árny és erkölcsi folt tapadt; de az általános eredményt, az emberiség jövő haladása érdekében, örvendetesnek kell mondanom. Ama nagy és nemes férfiak érdeme nagy és örök. Ők — Jézus igaz tanítványai — magukat az ő evangéliumának mintegy letéteményeseiül, tanait szívök gondjaira bízott szentségnek tekintették, üldözések ellen és megsemmisüléstől védték, ők a keresztény civilisatio ez örök alapjának ama barbar századokban fentartói voltak, kik az utókor és emberiség hálóját érdemlik.

A reformációról és férfairól szintén nagyszerű és tanuságos képet tár elénk a történelem. Ott állott a tiszta evangélium a X. Leo korában, hogy az égi csemetének az emberiség kebeléből kihalásától kelle a jóknak aggódni. Az egyház kormányja a vallás magasztos rendeltetését elfeledte s anyagi és világi érdekek kerültek az erkölcsök fölé. A conciliumok, pápák és papság, mintha az emberiség lelkiismerete tévösvényre jutott volna, hova-tovább mind oly dogmákat, intézményeket és kultusformákat hoztak bé, oly sokféle ünnepet, böjtöt és egyházi alamizsnát rendszereztek, anynyi bűnös embert avattak szentté, megnépesítve velök a sirokat és mennyországot, Jézus evangéliumát eredeti tisztaságából anynyira kivetkeztették, a hit és vallásos élet terjesztésére oly eszközöket gondoltak ki, általában a népeket oly irányba terelték, hogy az értelem és szív, a szabadság és lelkiismeret joga, sőt csaknem minden kultura veszélyeztetve volt. És a közsúlyedés e kétségbeejtő állapotában előállottak Luther és Melancthon, Servetus és Calvin, Erasmus és Knox, Melius és Dávid, megindították az egyház, a hit, cultusformák és keresztény élet megújítása nagy mozgalmát, s bár a római egyház böjtöt és átkot, börtönt és máglyát, fegyvert és számkivetést válogatás nélkül eszközül használt s mindent elkövetett előbb elnyomására, utóbb legyőzésére: a hosszasan s változó sikerrel vívott küzdelem utoljára is az új eszmék győzelmével végződött. Jézus evangéliuma sok hozzátett téves tantól megtisztítva, eredeti egyszerűségére — ha nem is egészen — visszavitetett. Az történt most és itt is, a mi máskor és máshol is. A reformáció is gazdag megható és magasztos jelenetekben: voltak méltán dicsőített férfiai, de voltak töviskoszorus vértanui is; fény és árnyvonások váltakoznak a bátor hitbajnokok életében, tetteik és azok indokai, a bevallott és titkolt czélok és azok eszközei szép és rút oldaláról egyaránt mutatják az emberi természetet.

Főlemeli a lelket, midőn Jézus tudományaért az ő szellemében látjuk küzdeni a kor jeleseit, megráz és bús hangulatba ejt, midőn megtántorodni, sőt nyilván tévedni látunk nagy reformátorokat, üldöztetni és kivégeztetni lánglelkű férfiakat oly igazságokért, mik a már megállapított hitformákkal ellenkeztek, de a miknek az idők és tudomány fejlődése nem sokkal azután teljes igazat adott. A történetnek — fájdalom — itt is az a komoly tanúsága, hogy az ember törekvéseinek csak czélja változik, de eszközei és természetének gyarlóságai ugyanazok minden időben.

Kérdem már most: mi adta a keresztény tudománynak ez állandóságot? Az alapeszmék belső ereje, a mint magunkat közönségesen kifejezni szoktuk, a vallás lényege? vagy a külső formák? vagy az alapítónak és követőinek magasb ihletésű hitereje s apostoli buzgósága? Kétségkívül mind három. Az elsőről, a hit lényegéről e gyülekezetben szólni nálamnál illetékesebb férfiak levén: én mellözöm, szorítkozva annak külformáira és a papságra, mint e tudomány hivatott hirdetőire és lelki sáfáira.

Hogy a keresztény vallás lényege az emberiség szivéből akár a tudomány terjedése, akár más ok miatt kivesszzen, attól nem tartok; de azt megdöbbenő ténynek kell mondanom, hogy a formák iránti közöny magyar protestáns egyházainkban a hiveknél és papságnál egyiránt el van terjedve, és ebben a legkomolyabb veszély rejlik. Angol-, Francia-, Németországban, Hollandiában, Svájcban ezt nem tapasztalhatni ily mérvben. Ez országok egyetemei, vallásos egyesületeik, terjedelemre és intensiv erőre hatalmas theologiai irodalmaik buzgó vallásosságról s munkás hitéletéről bizonyítanak. Észak-Amerikában a legvirágzóbb állapotokat látjuk az egyházi és vallásos élet egész körében: az egész világrészre kiterjedő vallásos egyesületek, számos hirlap, időszaki irat, vallásos eszméket terjesztő röpiratok, értekezések, theologiai ismereteik s értelmi erejük nagy súlyával az egész társadalomra befolyást gyakorló papok, sőt magok a politikai hirlapok is munkálkodnak az egyházi és vallásos élet élénkítésén, a nép szivében a hit tárgyai iránti érdeklődésnek ébrentartásán, az evangéliumi tudománynak igaz keresztényi irányban terjesztésén, általában azon, hogy Jézus és az apostolok által hirdetett evangelium valódi szelleme: a hit, szeretet, jóságos cselekedetek a nép szivét egészen áthassák s azt az erkölcsiség utain és törvényei tiszteletében megtartsák.

Nem szabad titkolnunk, hogy nálunk baj észlelhető a vallás legfőbb külformáinál. A keresztség és konfirmáczió, az urvacsora, az

isteni tisztelet ünnepélyességei: éneklés, imádkozás, prédikálás körül, úgy szintén a hiveknek abban való részvéte, a templom-járás, vallásos érdeklődés, a régi keresztény erények gyakorlása körül. E baj okait sokan nyomozták s az annak forrása iránti kérdésre feleltek is. Mondják sokan: „hogya az 1848-ki szabad eszmék s a nagy absolutismus erkölesrontó hatása az ok a multban, jelenben pedig a politikai viszonyok nyomasztó volta, a nemzeti vagyonalap megrendültsége, a keresetforrás hiánya, az állami terheknek és magán szükségeknak a termelési erővel és termelési eredményekkel való aránytalansága, a koi anyagias iránya, az idealismus és szelleml-erköles érdekek iránti érzékhiány, czélzatosan készült ponyvairodalmi röpiratok, olykor a politikai napi lapok is. Én ez okokat hallottam, olvastam, tapasztaltam is, és azt hiszem, ezekben a baj forrása fel van tárva. A tudományról s főleg a természettudományi és geologiai ismeretek terjedéséről nézetem az, hogy ezek nálunk még csak szűk körben miveltevé, a magyar protestáns hit-életben észlelhető hanyatlásra aránylag a legkisebb mérvű hatásuk van, a mivel szemben egyházi és theologiai irodalmi lapjaink és folyóirataink az egyensult fentartani képesek. E bajok tehát ismeretesek, orvoslásukra is voltak az illetőségek természete szerint módok ajánlva. Én azokat mellözve, a ránk papokra s az egyházak saját hatásági körébe tartozó némely sürgös és fontos teendőik iránt óhajtanék figyelmet s tette buzduló érdekeltséget ébreszteni.

Czélzatosan mulattam, t. gyülekezet! oly soká a mult idők vallásos élete nagyobb mozzanatainak ismertetésénél, azért, hogy már most azok tanulságait meggyőzőbben alkalmazhassam viszonyainkra. S mit mutatnak a történetnek ezen előttünk feltárult képei? Azt, hogy Jézus tudományát híu tanítványai, az egyház és vallás érdekét s erkölesnemesítő rendeltetését a tanítványok nyomában járó szent atyák, püspökök és papok, az egyház felkent szolgálái, az „ecclesia militans“ terjesztették el és gyökerezítették meg, ök védték nagy válságok komoly pillanataiban, híven, buzgóan, éppen anynyi bátorsággal, mint önmegtagadással; legnagyobb részben az ő érdemök, hogy Jézus keresztény tanai és morálja, mint a hit, szeretet és erköles élet felséges symbolumai és törvénykönyve, az emberiség legjobbainak tiszteletét birják. És ez vajjmi hoszszu századok nehéz munkáinak gyümölcse! a kereszténység legkiválóbb elméinek vajjmi nagy önmegtagadással és sok szenvedés árán ki-

vívott alkotása! . . . Jézus nem hagyott hátra írásba foglalt vallás- vagy hitrendszert, nem határozta meg az isteni tisztelet külformáit, csak beszédeiben s töredékes nyilatkozataiban találhatók fel hit- és ethikai tantételei, miket az Olajfák hegyén, a Gethsemane-kertben, Kapernaumban, a kánai menyegzőn, tengeren úsztakor a hajóban, a galileai zsinagógákban, Judeában keresztelése alkalmával, s több helyeken tartott; de tanítványai — e hű és nemes lelkek — és evangéliumhirdető utódaik megalkották a keresztény vallás szerves épületét, a keresztény theologiai hitrendszert és kultusformákat: az ének, ima és beszéd tartalmát és formáit, megállapították a kereszttség és urvacsora — sacramentumok — kiszolgáltatása módját, mint Jézus egyházának két alap- és szegletkövét; az egyházi ének hathatósága végett átvették a zsidó kultusból a zenét, mi eleinte hárfá, czimbalom, hegedű volt, később az orgonát és rézhangszereket; az elébb csak egyszerű magánéneket kettőssel cserélték fel, az oltár mellett szolgáló pap énekére a korból énekfeleletadás által; a kettős énekből kifejlett a hármas, négyes, később karének és karzene. Ezek hangulata általában egyházas és lyrai volt, tárgyát tették a zsidók zsoltár-énekei — psalmus, — isteni dicséreték — alleluja, — a nyugoti ekklezsiákban már az első századokban orgonakisérettel, olykor pogány ódákat is énekeltek; később behozták az antiphonákat, a hymnust, a reformáció után a recitativeket, még később a cantatekat, mik hosszabb-rövidebb symphoniákkal kezdődtek, bevégezték a műéneket és műzenét a harmoniás nagy karénekek, opera-nyitányok és szövegrészek s a legújabb időkben a templomi oratoriumok. . . . Az ima formáit és határait maga Jézus által megszabva látjuk azon néhány szóban, midőn házáat egyszerűen „imádság házának“ nevezte s az imádkozás egyetlen törvényeül azt állította fel, tanítványaira nézve, hogy: „a mit kérnek az atyától, az ő nevében kérjék“; sőt az ő ima tartalmának is egyszerűség és teljesség tekintetében utolérhetlen mintáját hagyta hátra a „Miatyánk“-ban. De a növekedő egyház és fejlődő vallás szükségei az imának számtalan formáit tették később szükségessé, miket az isteni tiszteletben, az urivacsoránál, kereszttségénél, házasságkötésnél s a keresztény élet számos más alkalmainál használni kellett. Ezeket is az egyház hitben erős, jó cselekedetekben buzgó férfiai alkották, emelve általa az isteni tisztelet és vallási ünnepélyességek — ritus — belértékét s kegyességre buzdító befolyását, de megtartva mindeniknél az egy-

szerűség, rövidség és komolyság jellegét. A reformáció azonban ebben egy nagy következményű javítást tett az által, hogy az egyéni imát a községek énekekben együtt-imádkozásával bővítette és egészítette ki, konfessionális és dogmatikai szövegű énekeket készíttetvén hozzá, melyekben a különböző felekezetek saját hitczikkei az ének melodiájának varázshatása által mintegy észrevétlenül véssődtek a hívők szívébe. Nálunk is ismeretesek a hitfelekezeteknél az ugynevezett apostoli Credo-ének: „Gloria sit Deo Patri“ a régi keresztényeknél: „Jövel szent Lélek ur Isten“ és „Erős várunk nekünk az Isten“ némely protestáns egyházban; „Hiszek és vallok egy Istent“ az unitáriusoknál s több mások. Ezen községi ének-imádság által a protestáns isteni tisztelet kifejezhetlen hatást gyakorolt a kedélyekre, a buzgalmat fokozta, a templomnak az orgona melodikus hangja száz és ezer férfi és nő énekével összeolvadása inposans hatást, a kultusznak méltóságot, az általánosan felköltött vallásos érzés a keresztény hitéletnek egészen új ábrázatot, valódi ó-evangeliumi jelleget adott, úgy tetszett, mintha az emberiség a Jézus utáni keresztény századok apostoli korára tért volna vissza s annak pátriárchalis élete és egyszerű erkölcei új virágzásnak indultak volna. . . . Az egyházi beszéd is Jézus tanításán alapul ugyan, de az egyházi tanítók hű gondja, azok némelyikének lángesze és az idők és szükségek változása azt is sok változáson vitte át. Az első keresztény századokban a pogány művelt népek ékesen-szólása volt a minta, melytől átvették a keresztény vallástanítók a kész formákat: a felosztást, bizonyítást, a berekesztő részben a serkentést. Azonban a tárgy bibliai volt s a módor az egyház céljaihoz alkalmazott, valamint a tartalom is. A nem-keresztény ékesen-szólás ugyanis a költészet és tudomány, az élet és tapasztalás egész körére kiterjedett, a keresztény beszédeknek ellenben sok ideig exegetikai magyarázatokra és komoly erkölcsi contemplatiókra kellett szorítkozniok, melyben csak anynyi rhetorikai elem volt, a mennyi az evangeliumi igazságok felőli meggyőződés felköltésére szükségesnek látszott. Később ez is nagy előhaladást mutat a keleti egyházban Chrysostomus, a nyugotiban Augustinus korában. „Amaz — ugymond egy protestáns egyházi író — beszédeinek tartalma és formái tökélyei által hallgatói lelkesedését olykor tetszésének nyilvános kifejezéseig fokozta, ez theologiai mélységével gyakorolt korára bámulatos hatást“. — Mindkettő oly szónoki hirt vívott ki, minék fénye el nem homályosul-

hat. Ez ó-keresztény beszédeket — oratio, sermo — később a scholasticusok és mystikusok didactikai beszédírási modora s még később a Massilon-féle népszerű homiletikai beszédmodor váltotta fel, a mi kivált a reformáció korabeliek erőteljes szónoklata és beszédek polemikus éle által a korábbi századok színvonalán még feljül emelkedett. Melius Péter és Dávid Ferencz theologiai álláspontjuk védelmére tartott szónoklatai ma is meglepnek a tartalom és forma vonzó ereje által egyiránt, tiszteletet költve ezen férfiak iránt, kiknek a mai kor a hit és lelkiismereti szabadságot köszönheti. Én nem tudom, ha arattunk volna-e mi most, ha ők hajdan nem szántottak és vetettek volna! S midőn Channing és Strauss előtt tisztelettel hajlok meg, a köztisztelet azon magaslatán látván őket, melyre tudományos érdemeik méltán emelték: nem tehetem, hogy lelkem mély hálaérzését ki ne fejezzem a hitujítás századának ezen nagy alakjai iránt, a kiknek művei és uttörő munkássága e magas állásnak talapzatát teszik.

A keresztény isteni tisztelet mind e három ágának minden időkorokból oly gazdag, változatos és tartalomteljes irodalma van, úgy a görög-keleti és nyugat-római, mint a protestans egyházakban minden mívelt népeknél; a hymnologia, liturgia és homiletika termékeinek száma akkora, a kultus, keresztség, konfirmáció, úrvacsora, házasságkötés és a keresztény élet más külformáit és nyilvános szertartásait illető anynyi utasító, oktató és vezérkönyv s forrásgyűjtemény áll a tanulni kívánóknak rendelkezésére, összegyűjtve és rendezve az újabb idők hangyaszorgalma által, hogy a midőn az olvasó végig nézi a nagyobb könyvpiacok bibliographiai katalógusait és e tárgyakat avagy csak futólag összehasonlítja az egyházi encyclopediák összevont tartalmaival, vagy bár egy nagy könyvtár szakkönyveivel: lehetetlen örömet nem érezni e jelenség felett, a mi az egyház és tudomány férfainak a vallásügy és keresztény hit-élet iránti nem közönséges érdeklődéséről tesz bizonyosságot.

Én, t. gyülekezet! mindezekből azt az igazságot vélem következtethetni, hogy a míg a vallás külformáit annak hirdető apostolaivá és őreivé hivatott papság maga becsben és tiszteletben tartotta, becsült és tisztelt volt egyszersmind a vallás lényege és tárgya, becsült és tisztelt az egyház és papság maga is, meg volt a hivekben a buzgóság, a kötelességérzés, a szent dolgok érdekelték, élt bennök a templom és iskola szeretete, ép volt és jóra munkás

szívök erkölcsi érzése, éber a hitélet; de a mikor a papság saját létokáról és föltételeiről megfeledezve, a templomhoz, az isteni tisztelethez, hiveihez, szóval: lelkipásztori szent tisztéhez hideg lett, a vallás külformáit elhanyagolva, azok kicsinylésére hiveinek ön-maga példát adott, kötelességei nem teljesítése által a kötelesség-mulasztásra útat nyitott, a templomi és iskolai oktatás lelkiismeretes elvégzése által a község érdekeit a magáéhoz fűzni, elismerésöket hí lelkipásztorlás által megnyerni elmulasztotta, az egyház és ezek látható symbolumai: templom, pap és isteni tisztelet iránt közöny, érdeketlenség és hidegség fogta el a hivek lelkét is; így lett pusztá a templom, nem levén ki énekeljen és imádkozzék, nem hallgatták az ígét vagy nem tartották meg, kihalt a kegyelet pap és tanító iránt, nem volt lélekemelő többé az úri vacsora, szokás-sá, értéktelen szertartássá süllyedt a keresztség jelentőségteljes intézménye, a vallás alapjai megrendültek, kihalásnak indult a keresztény hitélet. Ha valamire, a vallásra talál ama latin mondat: „*Forma dat esse rei*“. Igazság van a pogány költő eme szavaiban: „*Est Deus in nobis agitante calescimus illo*“. A láthatlan Istent csak látható formákban — ének, ima és beszéd által vagyunk képesek megfogni, csak gondolatilag emelkedhetünk hozzá, és az erkölcsi törvények tisztelete csak igaz érzületben s jó cselekedetek által mutatható meg. A vallás olyan, mint a szeretet: nemcsak benn a szívben érezni, külsőleg is be kell azt bizonyítani. S ki van erre hivatva leginkább, ha nem épen a vallás felkent szolgálói? A pap buzgósága vagy indifferentismusa magával ragadja a hallgatókat. Közöttük bizonyos szellemi delezesség viszonya van, mely eltaszit vagy magához von lelkületök természete, külső életök módja szerint. Ők a rokon- vagy ellenszenv törvényének hatása alatt állanak, mely ugyanazon tárgy felé bűvös hatalommal vonja vagy attól távol tartja lelkeinket. A vallás a szív poezise, mely képeit s gyönyörködése tárgyait a bibliából veszi, s az isteni tisztelet külformáiban testesíti meg. E felséges költészet titkai a papságnak vannak kijelentve; sivár lélek, mely e kijelentés szavait nem érti vagy becsét tagadja. A vallás legmagasb értelemben vett eszményiség, mely Istenhez emel, az örök szép, jó és igaz szeretetére és keresésére ösztönöz, szívünket és lelkünket az erkölcsiség törvényei szerint kormányozza s bennünk az igaz emberi méltóságot láthatóvá teszi. E nagy czélok szolgálatára vannak a vallás külső formái és a papság. Látható, hogy itt a külső csaknem ma-

ga a lényeg s a ki csekélységnek tartja ama külsőségeket, megrottására dolgozik a legszentebbnek, magának a vallásnak. És ez idő szerint, fájdalom, ilyenforma érzületet látok én korunk papsága nagy részénél. Ezért mondom, hogy egyházi és hitéletünket nagyon is komoly veszély fenyegeti. Igen, tisztelt gyülekezet! e forrásból jó reánk ezer gonosz: hogy kevés ember van, a ki ekklezsiáink ügyeit szíven hordozza, a közvagyon és birtokot sáfárai nem mindig őrzik s gyarapítják úgy, mintha önmaguké lenne, hogy a templomokra és iskolákra nincs elég éber felügyelet, hogy azok sok helyt kriptákhoz hasonlítanak inkább, melybe árnyék-testek lélek nélkül járnak be, mint sem lennének élő, hitben erős, jó cselekedetekben gazdag egyházközségek tiszteletben tartott birtokai, hogy az egyházi és vallásos, közoktatási és nevelési lapoknak előfizetői, a tudósok műveinek és symbolikus könyveknek vevői, a protestáns és vallásos irányu más szövetségeknek és egyesületeknek munkás részvevői nincsenek oly számban, mint más művelt népeknél, hogy az így egyesülő anyagi és szellemi erő azok vezetőit szép eredmények kivívására, nagyobbyszerű alkotásokra tenné képesekké. Hol van a mi társadalmunkban — kérdem — hol a magyar egyházak bármelyikében ama gyülekezet, melyről a szent író hajdan oly büszke önérzettel jegyezte föl: „A sokaságnak pedig, mely hitt vala, szívök és lelkök egy vala“. Hol találjuk fel, mely gyülekezet összes tagjainál, valamely szép dolog kezdeményezésekor az apostoloknak, a szentlélek elküldésekor lelkesedését? Él-e mi bennünk a hegyeket megmozdító tanítványi hit s a megbántást szelid önmegtagadással elfedező jézusi szeretet? Összse van-e forrva szívünkkel az egyház? Szeretjük-e testvérekként az embert, ha görög, ha zsidó, ha unitárius, ha katolikus? Szóval: megvan-e köztünk, a mit a „Hiszek egy Isten“-ben anynyi millió valunk: a szenteknek egyessége, azaz, a keresztyény egyházaknak és hiveinek egymással való idegenségtől ment felebaráti érzelme s keresztyény érdekközössége? Én „igent“ mondani e kérdésekre nem mernék s a ki másról van meggyőződve, s vádol, hogy botránkozottok, ám jöjjön, vessen követ fejemre . . .

Ha unalmassá nem vált volna felolvasásom, kérném a t. gyülekezetet, tartsunk itt rövid pihenőt; fogjuk össze körrajzaimat és a hallott gondolatokat; nézzük: melyek azon főbb eszmék és szempontok, mikben elmélkedésemet s teendőinket mintegy gyúponiban egyesülni vélem. Az evangélium világa, bibliai nyelven szólva, az

idő teljességében, az erkölcs-szellemi világ egén, mint isteni phoemonen feltűnt, az apostolok — a nagy mester igénytelen 12 tanítványa — által haladási irányát nyugot felé véve, lassanként a földgömbet bejárta s elterjedett a világon; Görögország egyik legpompatelebb templomában, a hol korábban pogány papok: „Nagy vagy ó efezusi Diána“-féle dicsőítésekkel áhitatoskodtak, kevéssel ez idő után: „Szent vagy Isten, szent vagy!“ keresztény zsoltár-ének hangzott; Rómában az olympusi Jupiter temploma Péter apostol nevére lett keresztény stylben és jelleggel átalakítva és fölszentelve a Jézus által megismertetett atyának dicsőségére; a kis szellemi mag befészkelte magát az emberiség javának szívébe, helyet vert csiraggyökereinek a mivelt társadalmak földében, a népvándorlás kiirtását hiában kísérlette meg, a középkor sötétéből megújult dicsőségben küzdötte ki magát, segítő karjain az emberiség óriási szellemi és erkölcsi haladást tett, hit- és reményvilága, keresztény szeretet-elmélete, igazsági és jogegyenlőségi tanai, szóval: vallásrendszere és aethikai törvényei által egy új erkölcsi világ alapjait rakva le, s e sikerrel teljesített civilisatói rendeltetés által a legnagyobb gondolkodókban is azon véleményt támasztotta, hogy az eredményekben az emberiség váltság munkájának bevégződését ismerjék fel.

E hitet most veszély fenyegeti — mint látok — nem a fejtett tudományokkal bíró országokban, hanem közöttünk. Kérdem: szabad-e azt engednünk? Nem. S mit kell ellenében tenni? Én azt mondom, a kérdés az: kinek kell tenni? Mindenek előtt a protestáns papságnak. A világi elem nagy válságokban van hivatva döntő súlyát mérlegbe vetni; az ő feladata a pillanatnyi, de nagy áldozat — vérben százezerek élete, pénzben milliók; nekik a csaták rohamoszlopát kell képviselni s midőn az ütközet döntő percze ért, a diadalmas lobogót a város tornyaira kitűzni. Frigyes, sachseni szász választó-fejedelem és János Zsigmond, Gusztáv Adolf és Bethlen Gábor, Bocskai és a Thurzók, I. Rákóczi György és Oxenstierna, a Zayak és Prónayak, ezek a protestantismus oszlop-emberei egy-egy nagy tettel és fényes alapítással félszázadokra viszik elé az egyház nagy kérdéseit. Ez az ő gondviselészerű helyök s természetes munkakörük a protestáns társadalomban. De az öntudatos, tervszerű, csöndes és folytonos tevé, hatás és buzgolkodás apostoli kötelessége a papságot illeti. A frigyháza Áron papjainak kezében volt már hajdan: a vallás ügyét ma is a papságnak kell első sorban ol-

talmazni . . . Egy történeti kifejlődésű, rendithetlen alapon nyugvó kész hitalkotmányt örökölt a multból, tartozik azt a jövőnek híven megőrizve, sőt tovább fejlesztve adni át. Ennek teljesítése a papságra nézve a kötelesség és létjog kérdése. Teendője továbbá: a vallás különbözőségéből eredő válaszfalak megszüntetése. Nem megvívhatlan kővár ez — régi bajok idült kórjele; hagyományos emlékek és önérdék tornyosította fel a különböző konfessiókat a kereszténység testvér-családai között. A valláskülönbözés nem föld-sarki jég, mit az evangéliumi szeretet melege felolvasztani ne bírjon, csak komoly akaratú elhatározás és kezdeményezés kell. A protestantismus szétágazása már kezdetben saját erejének megosz-lása, erkölcsi hatalmának megtörése volt. A különböző hitformák tudósainak a theologiai versenytéren csak akkor lehet áldásos mű-ködése, ha egy közös célban a szeretet hármóniája által egyesül-nek. De a tudós férfiak közt valóságos élet-halál küzdelem foly sok-szor s egyik a kereszt alá írja: „Sub hoc signo vinces“, má-sik a kakas és szélvitorla symbolumába szoritja belé népe üdvét s az Isten határtalan kegyelmét. S ezért, minthogy megoszolva va-gyunk, mindnyájan gyengék vagyunk. A protestantismusnak nincs elég társadalmi súlya, mert egy célra öszpontosított erkölcsi-szel-lemi erőt kifejteni nem tud. A törekvések szervezetlensége a si-kertelenség vagy félsikerek átkát hordja magában. Ennek megszü-n-tetését az életösztön és életérdek sürgeti. Keresztényileg gondol-kozva a sok templom nem arra való, hogy tornyai meganynyi el-lenséges sereg táborhelye s a harangok imára hívó zaja megany-nyi csatajelszó legyen, hanem arra, hogy mindenik Jézus szeretet-és békezászlóját lobogtassa, mindenikből dicsőítő „alleluja“ zengjen az úrnak, hogy beteljesedjék a jóslat: „az én atyámnak házá-ban sok hajlékok vannak“. Jézus nem gyűlölni, de szeretni tanított. Arról ismernek meg, hogy az én tanítványaim vagytok, ha egymást szeretitek — mondá tanítványainak. A protestáns papság feladata szoros, benső egyesülés a fenyegetett vallás védelmére, a meglankadt hitélet fölelevenítésére; ha ez nem lehet, legalább ön-keblében békére utalja önérdéke. A papságnak veszedelme az ön-magával való háborgás. A nép látja ezt és megbotránkozva elide-genedik azoktól, kiket a szeretet apostolainak vélt s kik iránt tisz-telettel vonzódnék szive. Kimondhatlan káros az, midőn a nép a bibliából Jézus csaknem isteni türelmét olvassa s az életben pap-jainak egymás elleni torzsalkodását látja. Newton és Galileo nagy

igazságokat fedeztek fel a természettudományokban, még sem gyölközték a régi tanok hirdetőit, még üldözőiknek is megbocsátottak. Kant kora erkölcsanát átalakította, Channing szelleme előtt mindenki meghajlik, pedig csak bölcselmi és ethikai érveivel küzdött az első, az észfelsőség és jézusi szeretet igéinek mindenható erejével az utolsó. Mi köze van az elvi vitának a személylyel, az igazságnak az azt hirdető bántalmazásával? Calvin maga így ír egyik művében: „Uj rendet hoztunk be — úgy mond — nem azért, hogy azt mindeki által megtartatni kívánjuk, mert mi hatalmunk van nekünk ezt vagy amazt kívánni vagy parancsolni? de azért, mert Isten egyházában szükség, hogy mindenek jó renddel folyjanak. Éljen minden egyház olyan könyörgéssel, a minő tetszik, csakhogy ezek legyenek az Isten szavai szerintiek. Minden egyháznak joga van, hogy törvényeit maga alkossa, de szükség, hogy e törvények a lelkiismeretet ne kényszerítsék és a babonát ne terjeszszék“. Ime a nagy reformátornak az egyéni meggyőződést, a községek és egyház jogait egyaránt tisztelőben tartó szabadelvű nézete. Igaz, hogy ő ezt a konfessiók és káték megalkotása előtt mondotta, de én nem hiszem, hogy ezért szavában kevesebb objectiv igazság lenne, sőt azt mondom, hogy az igaz protestáns szellemet ez fejezi ki egészen gyakorlatilag és gyakorolhatólag. A protestantismus önmagával jőne ellentétbe, ha e szabadságtól hivat és egyházközségeit megfosztaná. Valóban eljött az ideje, úgy a keresztény türelemnek, mint az egyén jogai és önálló hitfelfogása tisztelőben tartásának. Teljesen indokolatlan a nézetkülönbségérti neheztelés. Az excommunicatio — bár honnan jó — anynyira élet vesztette, hogy az ész csak nevetségest talál benne. Ha valamely egyház törvényes munkatereiről tehetséges embereit leszoritva, más gyülekezetbe térésre kényszeríti, önlétét tamadja meg. Az első reformáció is így kezdődött. Felekezeti harcz pedig, mihelyt az elvek harcza is, azon fél győzelmével végződik, melynek részén van az elvi és activ életbeli igazság. Az orthodoxia és mysticismus kora lejárt, tágasb mozgási és fejlődhetési kört kíván a vallási eszméknek a kor. Az egész földgömbön virad.

A papság világias és kosmopolitai érzületében is reformáló változás szükséges. Az a hidegség az egyház iránt, a mit ma igen sok oldalról tapasztalunk, az idealismus, nemzeti hő érzület és szent dolgok iránti fogékonyság megölköje. Nem ez elv érvényét kívánom: „az én országom nem e világból való“; de ha a papság

az anyagiságba merül, ebben az egyház szerencsétlenségét látom. Középút az igazság útja, mit Jézus maga így fejezett ki: „Nemcsak kenyérrel él az ember, hanem Isten igéjével is“. E tanban az anyagi és szellemi érdekek egyesítésének szüksége s lehetősége formulázva van. Ne vonuljon félre a pap az élettől, mert neki arra kell hatni s annak hatását is magába gyakran felvenni; de az váljék meggyőződésévé, hogy az ő igazi élete és munkaköre a templom és egyház. Itt van ő otthon. E kör egészen övé, ebben ő első és utolsó. Itt keresse életfentartási eszközeit s ambíciói kielégítését. Ebben őt mindenki szívesen nézi s állása iránt tisztelettel viseltetik. Miért van, hogy a tudóst, katonát, a zsarnokot egyiránt kiméltre indítja a palást és papi ruha? Azért, mert ők a hit, erkölcs s egy felsőbb lény képviselőiként tekintetnek, kikhez a kereszténység és évezredek kegyelete fűződik. A papságnak állását így kell felfogni. Az ő helyzete az, a mi a költőé és művészé, a ki egyszerre él a társadalomban, és saját képzeletének tündérvilágában. A papot, mint földi lényt, a föld kötelékei korlátozzák, de mint a hit és vallás örét lelke szárnyai az ihletés óráiban túlemelik annak légkörén, az örök szellem forrásához, Istenhez. Imájával keresi ama titokzatost, a ki felettünk, mivelünk és bennünk van s a kiben mi is élünk; de a kit senki meg nem foghat; kit minden szív érez, de senki sem látott, a mindenhatót, a kinek léte örök s jósága mihozzánk kifogyhatatlan. . . . Maradjon a papság e bűvkörben, töltsé azt be emberül, lelkesedjék e hivatás iránt, melyen anynyi szellemnagyság szolgálta híven s nagy haszonnal honát s az emberiséget.

Az ember mindenben a szép eszméjét keresi. Ez uralkodik a földön és égen, művészetben és tudományban, vallásban és költészetben, színpadon és magán életben. Szép után rajong a társadalom. S van-e — kérdem — tökéletesebb szépség, mint a keresztény vallás eszményképe, Isten? Van-e magaszosabb erkölcsi bölcsелеm, mint Jézus hit- és szeretettana? Mutat-e a világtörténet Jézus emberiségért tett áldozataihoz és szenvedéseire hasonlót? Miért választotta a legnagyobb angol költő halhatatlan műve tárgyául a bibliai paradicsomat? s nagy nemzeti regényírónk legújabb műve alapjává az istenegység eszméjét? Azért, mert felséges a tárgy, nagyszerű az eszménykép, méltó, hogy lángelmék foglal kozzanak vele, megdicsőítve magokat s magokban Istent! Van e az emberiségnek — kérdem — oly egyetemes érdek, oly nagy conceptioju alko-

tása, mint a templom és harangja, orgona-zenéje, községi éneke, a közima és a papi szent beszéd, ezer meg ezer áhitatos nép és a templomhajó mennyezetes iveri? E felett, bennök, alattuk és felettök a nagyhatalmu, a térbe és időbe szoríthatlan Isten? Mi van ehez hasonlítható? A muzeumok, könyvtárok, mű- és természettudományi kabinetek, egyetemek, akadémiák, mausoleumok, közemlékek, pantheonok és kristálypaloták — ugyan kérдем — mi van hasonló az Isten és az ő tisztelete ezen felséges symbolumaihoz? Semmi emberi alkotás. Igen, a templomok és tornyok, ezek a véghetetlen Istennek szentelt hajlékok s egyszersmind az emberiség javítására állított intézmények, melyek mint az eget a csillagok myriadjá, úgy ékesítik meg Isten zsámolyát, a földet; a harangok ércznyelve és hangja, mely egyszerre száz meg száz millió kebelben dobbantja meg a szívet s indítja hálarebegésre az ajkakat; ez a szent zsolozsma, melyben a szöveg, a rithmus és dallam által ezer meg ezer hang az énekmérték által egységgé olvad s mikor ének és viszhang elnémul, úgy tetszik, mintha a földre hajolna az ég, vagy a föld emelkednék égre, megdicsőítve a népet, mely így tud imádkozni, és istenházát, mely a mennyország küszöbe; az orgona, a mely hangjának hatalmában, mint a tenger, a végtelenség képét viseli, minden érzéki, minden szenvedélyszerü nélkül; az ima, ez a vallás éltető lelke, melyben a szív Istenét keresi, hogy dicsőítse őt s gyöngesége érzetében magát előtte megalázza, hogy perczre bár és értelemben legyen azzal, ki után sovárgott, kiről gondolkodni, a kiben bízni is üdvöt ad, a kiben a lélek örömét leli s a ki belénk az égi hitet és az öröklét reményét oltotta; és végre a szent beszéd: egy jól választott bibliai tárgy, ihletett szónok művész keze alatt, a részek arányos beosztása, erős logikai rend, találó rethorikai formák, szép szólamok, az irány és dictio varázsa és a hangulat emelkedettsége, szóval: kathedrai plastikai előadás, mely a szónokra szegzi a hallgatók figyelmét, megragadva a lelket, magával sodorva a szív érzéseit s a papot és közönséget egy gondolatban élni, szívöket egy tárgy iránt egyiránt dobogtatni kénytetü — ezek a vallás poezise, ezek a templom és isteni tisztelet, a keresztelési és urvacsorai ünnepélyességek szépségei, ezekben van a pap igazi dicsősége, itt keresse koszoruit. Ez a vallás igaz szolgáinak evangeliumszerű hivatása. Ily pálya megérdemli a szeretetet. Így fogva fel a papi állást, a jéghideg keblekben is fel fog melegedni a szív. Ne mondja előttem ezeket senki közömbös dolgoknak,

külsőségeknek; ne nevezze üres czeremoniáknak a vallás külformáit és symbolumait: lényeg az és élet! — a vallás látható teste, Istennek közöttünk való megjelenése. — Ezért kell azokat minden igyekezettel új életre költeni.

Az érzület ily irányu átalakulása után a papságnak nem lesz nehéz szövetkezni. Az így meghatározott czél és megkedvelt élet-hivatás felkölti az alvó rokonszenveket, egymás iránti vonzalomra bírja ugyanazon pálya férfait s lesz a protestáns papságból egy erős erkölcsi hatalom, bajnokai az evangéliumi hitnek, igaz tanítványai Jézusnak, hű fiai a keresztény egyháznak, kik hisznek Istenben, követik szent fiát, szeretik embertársaikat mint önmagukat, és jó cselekedetekben gyönyörködnek, mi ismét feleleveníti a régi keresztény erkölcsöket s megújítja egyházainkban a hitéletet.

Türjön el még a t. gyülekezet! mig elméleti fejtegetéseimet néhány gyakorlati teendő iránti észrevétellel egészítve ki, felolvasásomat bezárom.

Meg vagyok győződve, t. gyülekezet, hogy a mily nehéz feladat volt hajdan a kereszténységnek szemben a pogánysággal, hogy közöttte létjogát kivívhatta: éppen oly súlyos a mi helyzetünk, nem a tudományos liberalismussal — ez nem veszélyes — hanem az ugynevezett fattyu civilisatióval szemben, minek eredménye a vallástalanság, a materialismus és közöny. S a mint annak szükséges volt a tömérdek templom és pap, a sok férfi és nőzárda s még a vadonokat is benépesítő remete-élet, a ragyogó külsőju liturgia czifra papi öltönyeivel és ministransáival, a szentélyek és oltárok szent edényei, drága ékszerei, a thuribulum, monstrantiák és aranyos missalék pazar készülékeivel: ma is szintoly szükséges az észfenség és papok kiváló subjectivitása, a ritusok korszerűsége és aesthetikai szépsége, az ima, ének és egyházi zene költészete, kathedrai szónoklat tartalmi gazdasága és formai kerekdedsége. Az ezer évnél régebben behozott Szent Ambrus-féle antiphonák és antiphonai éneklésmód, mely az egyházi történetírók szerint a lassu vontatott beszéd-től kevésben különbözött, a mai kor felfogásához, izléséhez, és művészet fejlettségéhez nem való. Az ima nem lehet régi mintára készítve, melynek tartalma és alakja, sőt olykor még szavai is azok, melyek ezelőtt 300 és több évvel voltak divatban s egy alsó és felsőbb hangfok között lejtettek fel s alá a félkör vonások és óraingák unalmas monotonijája szerint. A kathedrai szónoklatnak szintén el kell hagyni az Origenes és Chrysostomus-kori

módot. Az inventio, dispositio, elocutio, memoria, pronuntiatio, és actio, vagy később bejött: exordium, narratio, propositio, confirmatio, confutatio és peroratio — már ma elavult üres formák, mikkel czélt nem érhetni. Sőt a Luther és Calvin korabeli módszert is el kell hagynunk s a szónoklat erejét és hatását egészen egyébben keresnünk, azaz a beszédet korunk vallásos és tudományos fejlődéséhez, a hallgatók műveltségi fokához és szükségéhez alkalmaznunk.

Sulyt kell fektetnünk arra, hogy a világi elem értelmiségi színvonala ma emelkedettebb, mint bármikor volt, s minthogy az irodalom a tudni-vágyásnak bőv táplálékot ad, természetes, hogy a templom és isteni tisztelet csak úgy bír vonzerővel, ha a pap hivei szellemi igényeit kielégíteni képes. Mi tölti meg a színházakat, a polilikai, egyesületi és tudományos társulatok gyűléstermeit? A látás, tanulás és szellemi gyönyör ingere és az ott kilátásba helyezett művészi és aesthetikai szép élvezési vágya. E tény alapja a kor szellemében s az ember gondolkozási irányában van. Valóságos útmutatás ez, hogy a papnak is erre kell törekedni. Az ő eszme-köre és tudás-világa is nagy kiterjedésű. Ott van a nagy nemzetek egyházi és theologiai irodalma, azokat tanulmányozni; ott a hazai, azt alaposan ismerni; ott vannak a természettudományok, a történelem és bölcsészet tudományi kincsforrásai: meríthet belőlük, de merítnie is kell, tehát tanulni és sokkal több ismerettel birni, kivált önszakmájában, hallgatóinál, ha a templomban megjelenéseket kívánja. De itt sem lehet megállapodni. Tanulmányozni kell az ó-keresztény korszak egyházatyáinak írásait és a ma élő nagy nemzetek hirneves szónokait. Addison és Fenelon beszédei, Chateaubriand és La Mennais írásai, Pascal „gondo latai“ és Lamartin „elmékedései“ természetesen befolyt lennének és gondolatvilága bővítésére. Sőt ott vannak a multból a magyar lithurgia nagy nevű képviselői: Melius és Pázmán, Kis János és Tompa, Herepei és Szász Mózes s más jeles egyházi szónokok. A papnak ezek műveit ismerni kell. Birni kell továbbá a lithurgiai műalkotás formáját, aesthetikai izlését és tapintatát. Finom erkölcsi érzékének kell lenni, hogy hallgatói szívéhez férhessenek szavai. Nyelvének és irányának irodalminak, szabatosnak és műveltnek kell lenni, különben köznapi marad s hatást nem költ vagy éppen nevetéseget okoz, a mire csak a nemzeti irodalom teszi képessé. Ez ma a papnál nélkülözhetlen. Neki versenyt kell haladni a kor tudományos fejlődésével, fel kell magába venni az egyetemes haladás tu-

dási eredményeit s azt saját szószékén és egyházában reprodukálni. A mely papon nem látszik a nemzeti irodalom képző, nemesítő hatása, azt még a nép sem hallgatja jó szívvel. Szánandó munkása az ilyen az ur szülőjének. Előadásra is ma nagy gond fordítandó. A politikai és egyesületi élet, a színpad és parlament tágas tért nyitnak erre. Használni kell azt, de nem feledve, hogy mások ama gyűlések előadásai és más a katedrai. A papság a kettőt ne téveszsze össze. Neki nem illik az, a mi színpadi és parlamenti szónoknak. Háromra figyelmezzem különösen. Első a hangulat. Ez legyen komoly, keresztényes, buzgalom és bensőségteljes. Ne feledje a pap, hogy ő Isten és népe előtt áll, és legyen alkalmazott a helyzethez. ha isteni tiszteletre, urvacsorára, menyegzőre, keresztelési vagy temetési szertartásra megy; legyen imáján és beszédén ünnepélyesség és magasztosság, mely kizárja a profán viseletet az öltözékben s papiasságot kíván a magatartásban. Az előadásnak templomba illőnek, élénknek, választékosnak, kéz és testtartásnak aesthetikailag szépnek kell lenni, mire a beszéd tökéletes tudása és sok öngyakorlás kell. Az előadás tökélye még az imának is könyv nélkül mondását kívánná, de már a beszédnél elmaradhatlan, különben a beszéd felolvasássá lesz. Az olvasás vétkes szokása az isteni tisztelet és vallásosság sülyedését vonta maga után, a hol divatba hozták. Itéletem szerint a papnak beszéde tárgyát a tudomány mai haladásához mérten az életből venni, előadási modorát a mivelts társaságok és polgári szónoklati remekkekhez kell alkalmazni és e szerint önállóan alkotni meg oratóiját, nem feledve, hogy az isteni tiszteletnek is meg van köznapi és művészi formája: az elsőnek ideje lejárt, minél inkább bélyegzi a papság előadását az utolsó, annál inkább számíthat társadalmi hivatásának a mai fenyegető áramlat közt is betöltésére.

E czélok a protestáns énekek és éneklésmód, az ima és szent beszéd reformját igénylik, ugy a papság tekintélyének emelése, mint az egyházi hit-élet fölelevenítése szempontjából.

Az ősrégi alapénekeket s az újabbak közt azokat, melyeknek szövege és dallama költészeti és zenei szempontból ma is szép, megtartva, ugy vélem egyházi zeneértők s költők által új szövegű és dallamu korszerű énekekről kellene gondoskodni, figyelmezzve arra, hogy azok olyanok legyenek, mik a hívek buzgóságát felköltik, az isteni tiszteletnek magasztosságot és igaz keresztényi jelleget adnak s több változatossággal birjanak, mint a mostaniak. Át kellene venni az angol, svájci és németországi énekeskönyvekből, sőt

a katolikus hymnariumokból is a viszonyainkhoz alkalmazható szép énekeket s így azokat klasszikus ódairóink: Berzsenyi és Tompa egypár igen szép ódájával, valamint Vörösmarty és Kölcsey nemzeti hymnusaival kiegészítve, énekeskönyveinket a mai míveltségi színvonalra emelnők, a szövegek és dallam költészeti és zenei reformja által annak a korszerűség érdekét adnók. Ez által az isteni tisztelet ünnepélyességben emelkednék, a családokba szívesen látott és kedvelt olvasmányt vinnénk be, s így az egyházi élet lendületet s üde elevenséget nyerne. Szükségesnek látnám továbbá az orgonát és műéneket átalánossá tenni, a papi és mesteri képezdékben annak alapját letéve s a kirendelt papokat és mestereket parancsolólag kötelezve arra, hogy egyházaikban az ifjúságot mindkettőben lelkiismeretesen oktassák s isteni tiszteletkor az éneklést mindkét nemű hallgatóiktól szigoruan megkivánják. Városi és nagyobb községekben az isteni tiszteletbe a kardalok és műzene behozását is szükségesnek, s valóstására hivatottnak a papi és mesteri seminariumokat tartom. E végre a régi és újabb énekeskönyvek egybegyűjtését, más művelt népek énekeskönyveiből a jelesebbek lefordítását és ezekből egyházi dalkönyvek, anthológiák kiadását tartom szükségesnek, mi által a mult idők emléke, a régi vallásos érzés, őseink buzgósága felelevenülvén: ez megújtná és fokozná bennünk a vallárosságot, felköltené az ősök hagyományai és tiszteletet érdemlő szokásai iránti kegyeletet s gyógyítólag hatna a meglazult keresztény erkölcsökre. Én a nagy ének- és zeneművek által nem vélem a protestantismust veszélyezettnek, ellenkezőleg azt hiszem, hogy ez előmozdítaná a czélt, az istenitisztelet fényét és hitbuzgóságot. A római katolikusok gyönyörű mise-énekei, dalmű-nyitányaik, a cantate-k, oratoriumok rendkívüli befolyással vannak arra, hogy templomaik más vallásuakra is vonzerővel birjanak. Egyedül a községi ének az, a mi protestansoknál a kultusnak a nagyszerűség vonását adja, a hol az virágzó állapotban van. Ebben nem versenyezhet vele a legragyogóbb miseének és oratorium is. Ez a reformáció egyik legdemokratikusabb és legnagyobb alkotása. Sajnos, hogy anyagias korunk ennek isteni tiszteleti fontosságát kicsinyelve, azt hova-tovább mindinkább elhanyagolja, s az által egyház-alkotmányának egyik főszlopát maga ingatja meg. Én e vétkes közöny megszüntetését a jók egyesült erkölcsi közrehatása által látnám orvoslandónak. Igaz egy szellemdús protestáns író ama szava: „a dalok és énekek legigazabb mérvei valamely keresztény egyházban a hívek lelki- és kedélygazdagságának, mely tisztán megmutatja, mily benső élete s szelle-

mének minő alkotási képessége van. Művelt ének a községi élet egyik legfőbb mozzanata, s csak korlátolt elméjü secták nem énekelnek templomaikban. Minél miveltebb valamely egyház, annál több isteni tiszteletében a lyrai elem, a dalvilág és ének költészete, mely által a közönség valódi életét s erkölcsi erejét fejezi ki. A hol nincs ének, nincs költészet s a hol ez hiányzik, hiányzik a legfensőbb eszménység, Isten iránti vallásos érzet.“ Valóban az élet nálunk is e mellett bizonyít. Kevesek vontatott, rideg templomi éneklése, elparlagiasult sivár vallásos kedélyre, bensőség nélküli elfásult szívre s lágymeleg hit-életre mutat.

Imánk és imakönyveink reformja a második teendőnk. Itt is a multa kell visszamennünk. Őszsze kellene gyűjtenünk a régi imakönyveket, a jelesebb hitszónokok kéziratban levő műveit fölkeresni és tanulmányozni, a mi korukban a vallásosság hű kifejezői, és jelesek voltak, kiválasztani. Meg vagyok győződve, hogy ha nem használnók is, legalább azon kor gondolkozásából okulni, hitök melegségén lelkesedni, buzgóságuk által épülni fognánk. Újabb imakönyvekben hiány nincs: de olyakra, melyek a miveltség és theologiai fejlődés színvonalán álljanak, melyek szelleme valóban emelkedett s elavult dogmatikus eszmék és üres frázisok helyett magasztos gondolatok s valódi keresztény érzelmek vannak bennök, melyek egy felvilágosult értelem Istenről való elmélkedéseit s egy miveltszív hitét s reményeit hiven tolmácsolják — ilyenekre ma is szükség van. Imáinknál sok a kívánni való. Szükség hogy azok tartalma bibliaszerű, komoly és keresztény jellegű legyen, hangulata szeretetet fejezzen ki az emberek, gyermeki hitet és reményt Isten iránt. A modor alázattal vallásos buzgalmat egyesítsen s legyen méltó felséges tárgyához. A mi földi, világias, szenvedély-ébresztő vagy szinpadias, imába nem való. Ott a szívé a főteendő s a kedélynek jámbor érzelmektől áthatottnak kell lenni. Az iránynak is imaszerűnek kell lenni, melyben meg van választva minden szó, beillik minden mondat és semmi sincs, a mi a lélek és szív benső csöndjét és harmóniáját megzavarja. Az ily ima a porból fölemel, közelebb visz Istenhez. Imáink remekeiből is anthológiákat, zsebkönyveket kellene rendeznünk jeles egyházi írók arcképével s életirataival. Ezek közé is fel kellene venni nagynevű külföldi egyházi tudósok imáit. Ezzel nemzeti theologiai irodalmunk és szellemi tőkénk gyarapulna s szellemök érintése jótékonyan hatna a mi szellemünkre. Ezekben az ifju papság pályája kézikönyvét birná s mintaképet arra, miképen tökéletesitse magát pályáján.

Egyházi beszédeink alkotása és szónoklatunk, magyar homiletikánk is reformot kíván. És ez az ország minden felekezetét illeti. Az Origenes-féle beszéd ma nem korszerű, azok inkább parainaeisiek, mint szónoklat. A reformáció korabelieket túlhaladta az idő. De a mi világi szónoklatunktól kölcsönzött pathos-teljes szónoklat sem kathedrai. Más oldalról s más úton kell a papnak hallgatói szívéhez férni. Az egyházi szónoklat formáinak és tartalmának változni kell az idők, eszmék, erkölcsök és szellemi szükségek szerint; az élethez kell simulnia, ha rá hatni akar, a közérzülettel és világnézettel magát azonosítani kell, ha hallgatóit akarátára birni akarja, de lelkének figyelmét mintegy magasabb tárgyra feszítve, szemei előtt az eszményt, aethetikailag szépet s vallásilag magasztost tartva. Az egyházi szónoknak magának kell megalkotni a műformát, melybe gondolatait öntse s ennek birni kell a szépség, erő, arány és öszhang jellegével. Tartalma lehet: szabadság, igazság, egyházközösség, vagy tetszés és alkalm szerinti más tárgy. A szónoknak birni kell a bizonyítás, indokolás, rábirás erejével, megillető, meggyőző, lelkesítő képességgel, használni tudni rhetorikai formákat és költészetet, nem feledve, hogy az egyházi szónoklatban a művészinak az aethetika törvényei alatt kell maradni. Erre egyik út az elmélet. Homiletikánk elméletét ideje volna nekünk is más nemzetek példájára értekezésekbe, könyvekbe foglalni, mit a papság utasító és vezérkönyvül használhasson. Másik a gyakorlat. Régi jeles szónokaink beszédeit fel kellene keresni, öszszegyűjteni, átvizsgálni s a kitünőbb elmetermékekből homiletikai gyűjteményeket rendezni, s az ifju nemzedéknek a gyakorlati szónoklatban kiképzésére alkalmat és módot adni. Iskolai és papnőveldei oktatásunkat ily irányban reformálnunk kell. Theologiánk és lithurgiánk ez úton sokat nyerne intensiv erőben. Figyeljük meg az egyházi irodalomtörténet tanulságait. A róm. catholicismus a legjelesebb szónoklatokból bir homiletikai gyűjteményeket az első századoktól maig; missaléi nagyszerűek, lithurgiájok gazdag, változatos és csaknem fényüzésileg nagy; oltárai, egyházainak pompája, a papi ornatus, egyházaik bő vagyona, ünnepeik, a processiók, ifjuságuk vallásos nevelése, kultussokban a festészet és szobrászat művészete — mind nagy mértékben foly be a katholikus hitélet ébresztésére. Mily kevés ezekhez képest a mivel a protestáns egyház bir, az is mily egyszerű és csak a belsőre irányul. Ha mi a vallás ezen kevés külső formáit is elhanyagoljuk, ha azoknak életet adni nem kívánunk, s irántok a hivekben kegyeletet és ragasz-

kodást nem költünk: mi lesz a mi isteni tiszteletünkéből? rideg formaság; templomainkból? üres, kongó épületek; egyházi életünkéből? elvadult kietlen pusztaság. Nem mondom, hogy mi is külsőségekre fektessük a súlyt, üdvet a ceremóniákban keresve; de ne is hanyagoljuk el a formát, mert ez magával ragadja a lényegét is. Nem kívánom, hogy túlszentekké, szenteskedőkké tegyük a népet, de a formák elhanyagolása miatt elvadulni se engedjük kedélyvilágát; ne engedjük, hogy közönyös legyen minden szertartás iránt, a miről egy népnek keresztényvolta megismerhető. Fordítsunk templomhelyeink környezetére, templomaink architecturájára figyelmet. Legyenek a templomhelyek díszesek, kerítsék azokat élőfák, borítsa földét virány, vezessenek szép ösvények Sionra. Legyenek templomaink tiszták, harangjaink szava gerjeszsen buzgóságra, legyen benne orgona és műének, kardal és zene, legyen áhitatos éneklő férfi- és nőközönség. Legyen a pap hiveinek hív lelkipásztora: a vallástalanság jegét olvaszsa fel bennök evangéliumi szeretetével, irtsa ki belőlük a kor közönyét, költse fel az ősök hitbuzgóságát, a nemzetiség- és hazaszeretetet kebelökben kialudni ne engedje. Imáját hassa át buzgóság, beszéde vonzzon, győzzön meg és vezessen a szép, jó és igaz ösvényén, a tökéletesség felé. A szívekben legyen igaz hit és áhitat, érezze a vallás áldott melegét minden lélek, éljen jámborul és cselekedjék jót minden, a ki magát Jézus hívének, igaz protestánsnak vallja. Ekkor — hiszem — visszatérnek a régi jó idők és a keresztény erkölcsök aranykora beköszönt hozzánk, megújul közöttünk a vallásos hit-élet. Én ettől várom polgári életünk megújulását is. Az én hitem, tisztelt gyülekezet, a vallásban van, annak megtartva lényegét, nem hanyagolva el formáit, mert a kettőt egymástól elválasztani nem tudom, s mint pap, ember és magyar, reményim horgonyát e sziklához kötöm ki. Ily nézetek és érzület elterjedésétől várom aláhanyatlott egyházi és polgári életünk új erőre kapását. Nekem ez adja a jelen élet búbját, küzdelmeim közt s kötelességeim teljesítésére az ösztönt és erőt, s arra nézve, a mi a síron túl lesz, a keresztény hit ama szent nyugalmát, mit egy lánglelkű magyar dalnok e magasztos szókban fejez ki:

Legyen álom, legyen bíró, bátran megyek elébe —
 Mint egy elfáradt utazó, a vadon enyhelyébe;
 Mert, ha bíró, nem furdal vád,
 Mert, ha álom, nyugalmat ad.

Az unitárius vallásközönség kebelében felállítandó nyugdíj- és segélyintézet alaptervezete.

I. Az intézet célja.

Az intézet célja: önhibájokon kívül, sors csapása, vagy életkoruk miatt munkaképtelenné vált belső emberek és tanárok számára nyugdíjt, valamint az elhalálozottak árváinak és özvegyeinek segédelmet nyújtani.

II. Az intézet tagjai.

a) A nyugdíj- és segély-intézetnek tagjai: az unitárius vallásközönség kebelében papi, tanári és felekezeti néptanítói minőségben szolgáló személyek. Név szerint: a püspök, rendes papok, tanárok, mesterek s felekezeti népiskolai tanítóink közül azok, kik a néptanítók nyugdíjazásáról szóló 1875-ik XXXII-ik törvényzikk intézkedése mellett is valamely okból országos nyugdíj élvezésére nem számíthatnak s arra jogositva nincsenek.

b) Az előbbi a) pont alatt megnevezett személyek közül azok, kik 50-ik életévüket még be nem töltötték, a nyugdíj- és segély-intézetnek tagjai lenni kötelesek.

c) Ellenben az a) pont alatt megnevezett személyek közül azoknak, kik 50-ik életévüket már betöltötték, de a 60-ikat még nem, saját tetszésüktől függ: hogy tagjai legyenek-e az intézetnek?

III. Az intézet alaptökéjének forrásai.

1. R e n d e s f o r r á s o k :

a) Az intézetnek minden tagja az első évben fizet beiratási díjúl egyszer mindenkorra 1 frtot o. é.

b) Rendes részvénydíjúl a köteles tag fizet 15 évig évenként 5 frtot két részletben, ugymint: január és július hónapokban, mindenikben 2 frt 50 krt o. é.

c) A II-ik pont c) betűje alatt említett önkéntes tagok fizetnek 5 év alatt évenként 15 frtot o. é.

d) A nyugdíj- és segélyintézetnek oly köteles tagjai, a kik ezután lépnek állomásaikra, abban az évben fizetik a beiratási 1 frt díjt, a melyben állomásaikat elfoglalják s ugyancsak ebben az

évben kezdig fizetni 15 évig az évenkénti 5 frt rendes részvény-díjt is.

e) Ekkleziáink együttesen fizetnek 15 évig évenként 530 forintot o. é.

2. Mellékes források.

a) Minden házasság alkalmával, az összeesküvéskor a felek — ha a házasság vegyes, akkor is — együttesen fizetnek 50 krt o. é.

b) Válóper kezdésével a pecsétet váltó fél fizet 1 frtot o. é.

c) Püspöki, egyh. főjegyzői, esperesti és környéki jegyzői, fő- és alpapi széki birói hivatalra lépéskor fizet a püspök 10 frtot, egyh. főjegyző, s főpapi szék birái 5—5 fortot, az esperest 2 frtot, környéki jegyző, s alpapi szék birái s a főpapi széki házasságvéd 1—1 frtot.

d) Vallásközönségünk számára tüzetes cél és rendeltetés nélkül teendő kegyes adományoknak és hagyományoknak 10 százaléka.

e) Minden ekkleziia által 15 év lejártá után évenként fizetendő 1 frt o. é.

f) Az állam által egyházi célokra adni szokott összegből évenként legalább 400 forint o. é.

g) Emberbarátok által e célra gyűjtendő vagy teendő kegyes adományok.

IV. A nyugdíj- és segélyintézet kezelése.

a) A nyugdíj- és segélyintézet az egyházi főtanács főfelügyelete és gondozása alatt áll.

b) Az intézet alaptőkéit és minden pénzeit egy, a főtanács által e célra külön választandó pénztárnok kezeli az egyh. képv. tanács közvetlen felügyelete alatt.

c) A pénztárnok minden új év elején, az elmúlt évről tiszta és okmányokkal ellátott számadást ad bé az egyh. képv. tanácshoz, mely azt megvizsgáztatja és felülvizsgálat végett észrevételeivel együtt főtanács eleibe terjeszti. Köteles ezen kívül a pénztárnok az alap állásáról mindannyiszor, valahányszor szükséges, tiszta kimutatást adni.

d) A pénztárnoknak egyelőre fizetése nem lesz.

e) Mindenik egyházkör választ a maga kebeléből egy 3 tagú bizottságot, mely bizottságnak elnöke hivatalból az esperest és a választandó 3 tagból egynek legalább világinak kell lenni.

f) E bizottság szedi be a környékben a rendes és mellékes forrásokból bejönni kellett összegeket. A környékből bevárandókat

nyilvántartja. A beszedett összegeket a pénztárnok keze alá haldék nélkül beszolgáltatja.

g) A rendes források e) és annak idejében a mellékes források szintén e) betüje alatt említett összegeket mindenik egyház-környéknek közgyűlése saját kebelében maga veti ki az egyes ekkleziákra, tekintetbe vévén ezeknek képességét, vagyoni állását és más helyi körülményeit, oly módon, hogy mindenik egyházkörnyékben legyen összesen annyiszor 5 forint kivette, a hány ekkleziája van a környéknek. S így az egész vallásközönségünk kebelében levő 106 ekkleziára, ezeknek vagyoni állása és más körülményei szerint felosztva évenként 15 évig 5×106 forint vagyis = 530 frt o. é.

h) Azoknak, a kik a rendes részvénydíj fizetése közben a 15 év eltelte előtt elhaláloznak, gyermekei, illetőleg özvegyei jogosítva vannak akár a részvény-díjt a megállított módon és időig folytatólag fizetni s ez által a segedelemben való részesedést magoknak biztosítani, akár az elhalálozott által betett összeget — a beiratási díjon kívül — kamat nélkül visszavenni. Mindkét esetben félév lejárta előtt kötelesek akár a pénztárnokot, akár a környéki bizottságot értesíteni.

i) A ki tartozását valamelyik évben pontosan le nem fizeti, a következő év január 1-től fogva be nem fizetett tartozása után a befizetés napjáig 10% kamatot fizet.

k) A ki tartozásaival két egész évig hátralékba marad, az intézet jótéteményének élvezetéből kizáratik s ahhoz többé sem ő, sem özvegye, sem gyermekei jogot nem formálhatnak. Az ilyen által betett összegek az intézet javára maradnak.

V. A nyugdíj- és segély-intézet megnyitása.

a) Jelen alapszabályok életbe lépnek és teljesedésbe vétetnek 1876. január 1-től fogva.

b) A nyugdíj, vagy segedelem nyújtás megkezdésére 1876. január 1-től számítandó 15 év állittatik meg, az alaptőke nagyságára való tekintet nélkül. Önként értetik: fennmarad az egyh. Főtanácsnak az a joga, hogy ha véletlen szerencsés körülmények nyomán az alaptőke tetemes gyarapodást nyerne, 15 év előtt is a nyugdíj és segedelemadást megkezdhesse.

c) Minden részvényes egyenlő mértékben részesedvén az intézet terheiben, egyenlő mértékben részesedik annak jótéteményeiben is.

d) A fennebbi pontban foglalt általános elvnek alkalmazásával, a nyugdíj adásra és segély-nyújtásra nézve a részletes módokat annak idejében az egyh. Főtanács állapítja meg.

I s k o l a i é r t e s i t é s e k .

1. Kolozsvári főiskolánkról.

Kolozsvári főiskolánk az 187⁵/₆-ik évben is, mint máskor, egyik felügyelő gondnok és egyetemi tanár dr. Brassai Sámuel ur által nyitvatott meg az összes tanárok jelenlétében, szept. 6-án reggel 7¹/₂ órakor, isk. főnök Sándor Gergely könyörgése s a felügyelő gondnok ur által az ifjusághoz intézett beszéde által.

Felvétetett összesen papjelölt és papnövendék 21. A 8 gymn. osztályba 169 rendes, 5 magántanuló; összesen 174. A 4 elemi osztályba 88, mindössze 283; tehát 15-el kevesebb, mint a mult évben. Év közben a papnövendékek közül meghalt 2; katonának vitetett 2. A gymn. osztályból kilépett 7, meghalt 1. Vizsgát nem tett betegség miatt 6. Az elemi osztályból kilépett 4, meghalt 2, vizsgát nem tett 10. Év végén vizsgálatra állott összesen 248. Nemzetiség szerint: magyar 266; német (szász) 6; román 11. Vallás szerint: unitárius 143; r. kath. 47; g. kath. 7; g. kel. 4; ev. ref. 40; luth. 16; izraelita 26. Az egész intézetben tanított 10 rendes és 2 póttnár, 4 tanárjelölt az egyetemi tanári képezdéből, 6 köztanító és 6 szaktanító. Tornászatra csak a gymn. osztályok járnak a városi tornavívoda helyiségbe, hol tornamester Nyárádi Lajos úr, a kivel a tanítószemélyzet volt összesen = 28. Közvizsgálat ez évben is kétszer tartatott, u. m.: január és június végső napjain Dr. Brassai Sámuel és Dr. Berde Áron felügyelő gondnokok s számos szülők és tanúgybarátok jelenlétében.

Az érettségi vizsgára jelentkezett 25 rendes és 1 magántanuló. Az írásbeli rész megtartatott május 27., 28., 29. és 30-án; a szóbeli rész június 30. és jul. 1-én. A jelentkezettek közül betegség miatt elmaradt 1; egy vagy két tantárgyból szept. 4-ig visszavetett 6.

Deák Ferencz hazánkfia gyászünnepélyét a mi ifjuságunk is megtartotta ápril 2-án. Május 17-én pedig májális tartatott a sétatéri lövöldében, melynek tiszta jövedelme (71 frt 73 kr.) fele része a kolozsvári tüzkárosultak segélyezésére, másik fele részben az ifjuság betegsegélyző-egylete, részben a collegiumi zenekör tőkéje gyarapítására fordittatott.

Az ifjúság kebelében levő egyletek ez évben is több pályadíjat tüztek ki a Lendvai-Latkocziné alapítványából és egyes ajándékokból, melyből különböző tárgyú dolgozataikkal nyertek: Varga Dénes III. éves theolog. 6 tallért; Kanyaró Ferencz VIII. oszt. 4 tallért. Székely József VIII. oszt., Varga Mór VII. oszt. egy-egy könyvet. A szépészeti és természetrajzi 3—3 tallér-díj a jövő évre benmaradt. Az önképzőkör, mely a mult évben módosított alapszabályai értelmében, Ferencz József afiát választotta védnökeül, többször rendezett szavalló-versenyt s 1 aranyat, 17 tallért, 3 huszast és több beces könyvet osztott ki részint a kitünt szavallóknak, részint pályaművekért.

A mult évi jelentésben felsorolt ifjúsági alapok most is megvannak s egy-egy kis összeggel gyarapodtak.

A 10-dik rendes tanári szék ez iskolai évben állítottott fel Richmund Anna, amerikai hitrokonuk adományából. Egyik felügyelő gondnok: gr. Bethlen Ferencz meghalt szept. 3-án Bethlenben. A néhai a forradalom után Erdélyen kívül lakván, főiskolánk ügyeiben nem vehetett oly élénk részt, mint tette a forradalom előtt.

A természettani eszközök közül ez évben több darabot javítottunk s egy új inductions-apparattal és két Geisler-féle csövel szaporítottuk a boldog emlékü Augusztinovicz e célra tett alapítványából. Az elemi osztályok számára megvettük a Kozma-Felméri-féle rajztáblákat s több térképet és fali-abroszt. Több tanterem új szerkezetű padokkal és kemencékkel szereltetett fel.

Jótéteményben ez iskolai évben is többen részesítették főiskolánkat. Névszerint: főgondnok mlgos Kááli Nagy Elek úr az olvasó-egylet részére küldötte a „Kelet“ című lapot s a „Századok“ című folyóiratot; T. Rafaj Károly úr a „Népszászlója“ és „Baloldal“ című lapokat. Nyugalmazott miniszteri titkár mlgos Incze Mihály úr az olvasó-egyletnek, mint eddig, ugy ez évben is adott 20 forintot könyvek vásárlására. Tkts. Bedő Dánielné ur-asszony szegény fiuk segélyezésére adott 12 frtot.

A kolozsvári nőegylet egy szegény fiut egész rend ruhával látott el s ezen kívül 3 fiu ruházatára ajándékozott 10 frtot.

Ebédet adtak egy szegény fiunak hetenként 1—1 nap: Ferencz Józsefné, Kovácsi Antalné, Kovács Jánosné, Z. Kis Elekné, özv. Ürmösi Sámuelné és Szigethy Miklósné 2 nap. — Egy másik szegény fiunak: Ferenczi Mózesné, Nagy Lajosné és Benczédi Gergelyné. Továbbá: kosztot adott még 1—1 fiunak naponként özv.

Kriza Jánosné és Szigethy Miklósné. Kik e helyen is fogadják hálás köszönetünket.

Mint oly javadalom, mely egyházunkban sok szegény fiut századok óta segített tanulása folytatásában, megemlítendő a 3 ünnepi legatió, melyből ez évben az illető legatusoknak összesen 221 forint 23 kr. jövedelmük volt, és a magántanítás, melyért 22 egyenruhás felosztályu tanuló kapott kosztot, 40 pedig összesen 458 frt 30 krt.

A Zsuki László-féle alapítványból, temetési és legatiói díjakból (divisio) kiosztatott 79 frt 60 kr.

A kövendi Szász Gergelyné Incze Klára alapítványra egy pályamű érkezett, mely a jutalomra méltónak ítéltetvén, az 5 frt szerzőjének: Varga Dénes III. theologusnak kiadatott.

A Bulyovszkyné Szilágyi Lilla művésznő alapítványa ez isk. évben lépett először életbe, melyre pályázik az összes ifjuság által éven át irt minden költemény. Ezt ezúttal elnyerte Székely József VIII. gymn. oszt. tanuló „A bűnös töprenkedései“ czimű költeményével.

Kövendi Nagy Miklós, mezőtúri gymn. tanár „A méter mértékek ismertetése“ czimű művéből 30 darabot küldött, melyek egy része a jelesebb tanulók közt jutalmul kiosztatott.

A néhai Fejér Márton aa. által szépíráásra tett alapítványból a 2 frtos tallért nyerte Raffay Zsigmond VII-ik, az 1 frtos tallért Ferencz Ákos V-ik gymn. tanuló.

A Paget Olivér alapítványból az angol nyelvben tett előhaladásért a 100 frtos 1-ső díjnak felét elnyerte Varga Dénes III. éves theol.; a 2-ik díjra nem volt pályázó, ez tehát az előbbi felével, összesen 100 frt bennmaradt és a tőkéhez csatoltatott; a 25 frtos 3-ik díjból Barabás Ábel II. éves theol. nyert 15 frtot. Deák József VI. oszt. pedig 10 frtot.

Az alapítványokból is számos tanuló részesült segélyben, ugyanis a) a néhai örökemlékü Koncz János alapítványából 22 ifjunak 2 frt 50 kr., 1 ifjunak 5 frt havi részletekben, kiadatott 600 frt o. é. Ebből részesültek: Lukács Gábor és Kanyaró Ferencz Tordáról; Domokos Árpád Nyomátról; Székely János, Siménfalvi Árpád és Gyula F. Rákosról; Nagy Gergely Szabédéről; Szigethi István Szurdukról; Nagy Mózes Kőkösről; Kerekes József Toroczokról; Benczédi János és Pap László Benczédéből; Varga Zsigmond Szt.-Mihályról; Kovács Miklós Új Székelből; Molnár István Dombórol;

Jakab Jenő Turból; Bakó Lázár és Pál András Bölönből; Péterfi Gida N. Ajtáról; Ajtai János Kolozsvárról, Móricz György T. Szt. Györgyről, Nagy Sándor, Gelei Vilmos és Veres Vincze Árkosról; Ürmösi Sándor Karácsonfalváról; Lőrinczi Dénes Szt.-Ábrahamból.

A Koncz János alapítványa anynyira gyarapodott, hogy az E. K. Tanács, ez isk. évben három 50 frtos állomást a fennebbiekhez csatolhatott. Ezt azonban nem pénzül osztotta ki, hanem ebédet fogadott nov. 1-től kezdve jul. 1-ig egy óra 15 frttal. Ebből részesült: Árkosi Dániel Magyar-Régenből; Kelemen Elek Kobátfalváról és Bedőházi Sándor Árkosról.

b) A Fejér Ödön alapítványból kiadatott 50 frt, melyből részesült havonként 2 frt 50 krban Végh Mihály M.-Nádasról és Osváth Gerő Böződből.

c) Az Árkosy Lajos 50 frtos alapítványból szintén 2 frt 50 krt kapott havonként Kriza Ferencz N.-Ajtáról és Nagy Károly Názánfalváról.

d) A Kelemen Beniamin alapítványából naponként kapott 1—1 cipót Nagy Sándor Kobátfalváról; Vári Dénes Szt.-Miklósról és Toth István Toroczkóról.

e) Állami ösztöndíjat fejenként 60 frtot kaptak Péter József Siménfalváról; Osváth Zoltán Böződről és Deák Ákos Borsosról.

f) Az isk. díjak egy vagy több neme fizetése alól felmentett 95 tanulónak elengedettett 91 frt o. é.*)

A néhai b. Farkas Sándor alapítványából a vett könyveken kívül, a következő szaklapok és folyóiratok hozattak a tanári kar s illetőleg a könyvtár részére: Magyar Nyelvőr, Magyar Tanügy, Középtanodai tanáregylet közlönye, Századok. Cserepéldányban küldetett Erd. Prot. Közlöny. Angolhoni hitrokonaink az Inquierer és Unitarián Herald cz. lapokat. Amerikából The Unitarian Review The Christián Register cz. havi füzeteket szivességből küldik.

A Kelemen Beniámin ur által alapított kollegiumi kórházban a lefolyt iskolai évben 17 tanuló gyógyított, kiknek legnagyobb része torok-lobban szenvedett. Ezeken kívül az országos Károlina kórházban is gyógyított 3 tanuló. A gyógyítással járó költségekre összesen 203 frt 46 kr. adatott ki, mely öszszeg az özv. Fejér

*) A szegény tanulók tanulhatásáról egy s más uton, ugy látszik, már meglehetősen van gondoskodva. Vajjon a tanárok állapotának javítására mikor és hogy kerül rá a sor?

Mártonné és a Kelemen ur családja által tett alapítványok kama-
taiból fedeztetett, ide járulván a tanuló ifjuság által évenként fizet-
ni szokott csekély díj is. A kolleg. kórházában csak egy tanuló
halt el az isk. év kezdetén; egy betegen haza ment orvosi tanács
következtében, a többi mind gyógyultán távozott. E jelentés elején
említett többi sajnós haláleset a szülői házaknál következett be. A
kórház felügyelője volt tanár Hajós Béla, rendes orvosa dr. Gálffy
Endre, a kiknek, valamint dr. Bartok István aa-nak is, beteg tanu-
lóink körül tanusított buzgó fáradozásaiért, hálás köszönetünket
e helyen is kifejezni kedves köteleességünknek ismerjük.

A jövő évi tanév, mint eddig, most is szept. 1-én kezdődik,
s az első 3 nap történnek a beiratások.

Benczédi Gergely,
ig. tanár.

2.) Tordai középtanodánkról.

A tordai unitárius középtanodába az 187⁵/₆-ik iskolai évben
felvétetett összesen 183 tanuló. Ezek közül az öt gymnasialis osz-
tályban tanult 79, a négy elemi osztályban tanult 84 tanuló; osz-
tály nélkül való, részint kezdő, részint pedig csak egyes tantár-
gyakat hallgató tanuló volt 20.

Év közben eltávozott az intézetből 3, huzamosabb ideig beteg
volt 2, meghalt 1 tanuló. Rendszeresen látogatta tehát az intézetet
177 tanuló.

Vallás szerint: unitarius 74, ev. ref. 52, róm. kath. 26, luther-
anus 2, görög-egyesült 19, görög-keleti 7, Mózes-vallású 3.

Nemzetiség szerint: magyar 157, román 26.

Tanított az intézetben 4 rendes tanár, 4 köztanító, 1 írás- és
rajz- és 1 énektanító. Összesen működött tehát ez évben az inté-
zetben 10 tanító.

A rendes tantárgyakon kívül Dombi János iskolafőnök az
egész ifjuságnak tanította a testgyakorlatot.

Ez iskolai évben az intézet udvarán egy teljesen felszerelt
tornahelyiség rendeztetett be s adatott át a használatnak. — A
könyvtár és természetrajti gyűjtemények tetemesen szaporodtak.
A természettani szertár részére mlgos Balázs Emil bányanagy úr
25 frtot o. é. ajándékozott.

Az országos gyászban, mely hazánkat halhatatlan nagy fiának: Deák Ferencznek halálával érte — intézetünk is nyilvánosan részt vett. A nagy hazafinak tiszteletére az intézet igazgatósága és tanuló ifjúsága emlékünnepelet rendezett, mely folyó év márczius 26-án nagy számu közönség jelenlétében folyt le. Az igazgató tanár által ez alkalommal mondott emlékbeszédet mlgos b. Kemény György tordamegyei főispán úr a tanuló ifjúság számára saját költségén kinyomatta, s az az intézet ifjúsága között — vallás- és nemzetkülönbség nélkül — szétosztatott.

A téli közvizsgálat 1875. január 26., 27- és 28-ik napjain; a nyári közvizsgálat pedig 1876. június 28., 29. és 30-dik napjain tartatott meg igen szép számu közönség részvéte mellett.

A nyári közvizsgálat alkalmával következő jutalmak osztattak ki:

1.) Néhai boldog emlékü Fejér Márton úr alapítványából a szép- és helyesírás jutalmául ez évre eső 1 forintos tallér ösztöndíjat Csegezi Gyula V-ik gymnasialis osztályu tanuló nyerte el.

2.) Székely László csegezi unitarius lelkész egy darab 2 frtos tallér pályadíjat tüzött ki azon meghatározással, hogy azzal az V. gymnasialis osztályu tanulók közül az jutalmaztassék meg, kinek legnagyobb és legrendezettebb ásványgyűjteménye van.

E díjat az igazgatóság Veress Ferencznek, említett osztályu tanulónak ítélte oda.

3.) Dombi János isk. főnök a IV. osztályu tanulók növénygyűjteményeire egy 1 forintos tallér pályadíjat tüzött ki.

E díjat az igazgatóság Csegezi Károlynak ítélte oda, mint a kinek gyűjteménye, mind alakra, mind tartalomra nézve a kívánalomnak leginkább megfelel.

4.) Egy magát megnevezni nem akaró tanügybarátnő egy 1 forintos pályadíjat tüzött ki azon meghatározással, hogy azzal az elemi osztályokban tanulók közül egy szegény és jóigyekezeti tanuló jutalmaztassék meg.

E díjat az igazgatóság Bencze Sándor 4-dik elemi osztályu tanulónak ítélte oda.

5.) Dombi János isk. főnök a tornászatra két pályadíjat tüzött ki: egy 1 forintos tallért és két ezüst húszast.

Az 1 forintos tallért Székely Mózes IV-dik gymn. osztályu tanuló; a két ezüst húszast pedig Durugy Ferencz I. gymn. osztályu tanuló nyerte el.

6.) Bartok Endre köztanító két 1 forintos tallér pályadíjat tűzött ki az I-ső és II-ik gymn. oszt. tanulók részére, azon meghatározással, hogy az egyik tallérral a legjobb szavaló, a másik tallérral pedig a legjobb író jutalmaztassék meg.

A szavalásra kitűzött díjat Sipos József I-ső gymn. osztályu tanuló nyerte; szépíráásra kitűzött díjat pedig Pálfi Gyula II-dik gymnasialis osztályu tanuló nyerte.

Ez évi jelentéssel kapcsolatban felhívom lelkész atyánkfainak figyelmét arra, hogy a jövő isk. évben a boldog-emlékezetű Koncz János alapítványából 200 frt o. é. fog kiosztatni 2 frt o. é. havi részletekben — stipendiumképen — szegénysorsu unitarius tanulók között; *) s egyszersmind tisztelettel felkérem, hogy az illetőkkel ezt tudassák.

A kik e segélyben részesülni akarnak, folyó év szeptember 1-éig folyamodványaikat ez intézet igazgatóságához kell beadniok. A folyamodvány mellé kell csatolni még az illető keresztlevelet és egy hivatalosan kiállított szegénységi bizonyítványt, melyben a szülők vagyoni állásán kívül még azoknak életkora és gyermekeiknek száma is kiteendő.

Torda, 1876. július 17-én.

Pálfi Károly, igazgató.

3. Sz. kereszturi középtanodánkról.

Az irt középtanodában az 187⁵/₆-ki iskolai év, september 4-én ünnepélyesen meguyittatott az egész tanári és tanítói kar jelenlétében.

Felvétetett ebben az iskolai évben összesen 141 tanuló, tehát sem több sem kevesebb mint az 187⁴/₅-dikiben. Ezek közül az öt gymn. osztályba 85, a három elemi osztályba 49. Rendes tanuló tehát volt 134, rendkívüli 7, kik nagyobb részben idegen nemzeti-ségüek vagy csak kezdők levén, leginkább a magyar nyelvben magán tanítóktól nyertek oktatást. Évközben a rendes tanulók közül eltávozott 3, vizsgázott 127, nem állott vizsgát 6. — Vallás szerint unitárius volt 108. ev. ref. 21, r. katolikus 3, görög-keleti 7, lutheranus 2. — Nemzetiség szerint magyar 131, német 1, román 7; százsz 2.

*) Ez ügyben a közelebről tartandó zsinati főtanács fog határozni. Nem kételkedünk azonban, hogy a szóban levő ösztöndíj-alap célba vett megindítását jóvá hagyja.

Szerk.

Ebben az iskolai évben intézetünk tanereje egygyel szaporodott. Ugyanis Gombos Sámuel, helybeli unitár. lelkész aa. a múlt évi jun. 21-én tartott főtanácson rendes tanárnak intézetünk mellé megválasztatván, helyébe rendes papnak s segédtanárnak ugyan ide kineveztetett Barabás Lajos, kolozsvári iskolafőnök, kibin intézetünk kitünő tanárt s lelkes közügybarátot nyert. Ezek szerint tanított az intézetben év kezdetén három rendes és egy segédtanár. 3 köztanító, 1 rajz, 1 írás, 1 műének és 1 vallásos ének és orgona tanító, összesen 11 tanerő. Azonban évközben egyik köztanító Molnár Albert aa. kénytelen levén betegsége miatt működését megszüntetni, tantárgyait és órái számát tanár- és tanítótársai egymás közt felosztották s így folyt ez aztán egész évben, nem levén képes nevezett tanító aa. későbbben sem a tanítás folytatására.

A fennebbi esetet leszámítva, ez az egész iskolai év a tanulók egészségét illetőleg kitünőnek mondható, mert semmi nemü veszélyes betegség, sem halál nem fordult elő, a mi nagy részt az intézet fekvésének, részint pedig az intézeti orvos lelkiismeretességének tudható be.

A téli közvizsgálat január 25—29-ig, a nyári közvizsgálat pedig június 26, 27, 28, 29 és 30-ik napjain folyt. A nyári közvizsgálatra a mlgs. E. K. Tanács Simén Domokos aát. nevezte volt ki, ki a vizsga első napjáu itt megjelenván, a legnagyobb pontossággal hajtotta végre kötelességét. Fogadja érte az igazgatóság legőszintébb köszönetét! Ugyanekkor körünkben tisztelhattuk Paget János ő méltóságát is, ki mint az angol hitrokonok által intézetünk részére gyűjtött s már elküldött s nagy részt fel is épített pénz főfelügyelője a megtett építkezést megvizsgálta s a még felmerülő szükségéről egy kimutatást vitt el magával. Az építéssel és berendezéssel minden tekintetben meg volt elégedve.

Mint örvendetes jelenséget meg kell említenem, hogy mindkét közvizsgálatra a helybeli és vidéki vizsgálóbiztosokon kívül a szülők és tanügybarátok szép számmal jelentek meg s hallgatták végig a tanulók feleleteit. Vajha ez üdvös kihatásu közérdekeltség melege mentől nagyobb körben olvasztaná le jövőre nézve is a köz, s főleg a tanügy iránt mutatkozó részvétlenség dermesztő fagyát! Vajha ez érdekeltség által igyekeznék mind a társadalom, mind pedig a családi kör fokozni tanítóban és tanítványban egyaránt a tetterőt, az előhaladás vágyát!!

Kicsiny intézetünk körül korszakot alkotó esemény — ha szabad így szólni — kettő fordult elő az 187⁵/₆-dik iskolai évben. Egyik az 1869-ben felépült iskolai épületrésznek teljes bevégezése angol hitrokonink segedelmén. A másik a Jakab Elek buzgó hitrokonunk s kereszturi intézetünk melegsivü barátjától megvásárolni czélzott nagybecsü könyvtár ügye. Minthogy a Ker. Magvetőben az iskolai értesítésekre szánt térszúke tiltja e két dologról tüzetesebben szólni, legyen elég csupán csak annyit megemlítenem, hogy az angol és amerikai hitrokonok által küldött 1690 frt. s néhány kr. már az építésre és a korszerű berendezésre szinte reá ment, s az építkezés annyira haladt, hogy a jövő szeptemberben teljesen be lesz végezve. A könyvtár ára 2000 frt. Azonban nevezett tulajdonos 500 frtot öcsce emlékére alapítványul tevén, csak 1500 frtért kell a buzgó hitrokonokhoz fordulni s tapasztalt áldozatkészségöket igénybe venni. E könyvtár áll 1015 műből 1808 kötetben. A gyűjtemény tudományos becséről kezeskedik Jakab Elek ismert tudósunk neve.

Ezen kívül az iskolai nagy könyvtár 1829 műből 2885 kötetben.

Évközben két tanterem ajtóval, 4 érczkályhával, s egy pedig padokkal láttatott el amaz öszszegből, melyet tisztelendő Árkosi Dénes esperességről lett lemondása alkalmával megszokott buzgóságából kifolyólag intézetünk részére lefizetett.

Tanesszközül megvétetett a Felméri Kozma rajzminták, ugyszintén a terménytéri gyűjtemény is tetemesen gyarapodott az ifjuság gyűjtései által.

Az ifjuság kebelében következő egyletek vannak:

a.) Ifjusági olvasóegylet, ennek van saját s mintegy 570—75 darabból álló könyvtára, heti irott közlönye. Gyüleseit hetenként a szombat esti órákon tartja, midőn az ifjuság szépirodalmi munkálkodásban s vers-szavalásban gyakorolja magát szaktanár Gombos Samuel aa. vezetése alatt. Ez évben meghozatta a Ker. Magvető-Egyházi szemle, Protestáns egyházi és isk. lap czimü folyóiratokat, továbbá a Vasárnapi Ujságot, Természettudományi Közölynt. Az olvasóegylet tagjai kül és beltagok, s dijaiik könyvszerzésre és kötésre fordittatik.

b.) Kis olvasó egylet, melynek szintén saját könyvtára van. Könyveinek száma 150 darab.

c.) Kölcsönző egylet. Ennek tókéje jelenleg 361 frt. 92 kr. Czélja ez egyletnek az, hogy tagjai szorult esetekben, mérsé-

kelt kamat mellett, kölcsönben részesülnek; ezen kívül az olvasó egyesület felsegítése, a menyinyiben minden 10-ik évben 100 frton feljül álló összeget könyvszerzésre átadja, a 100 forintot alapezimen tovább forgatja.

Jutalmat nyertet a nyári közvizsgák alkalmával:

Az Ágoston István-féle alapból: Demeter Lőrincz, Máté György és Gábor Albert V. gymn. osztálybeli tanulók 20—20 forintot, Hankó Domokos, V. gymn. oszt. 12 frtot, Péterfi Lajos, IV. gymn. oszt. tanuló 12 frt.

A Rafaj Károly aa. által eddig ösztöndijra adott 6 frt az alapító által 8 frtra emeltetvén, segély képpen két részletben kiadott Varga Árpádnak.

Doroghi Mihály-féle alapból 3 frtot nyert Nagy Lajos V. gymn. oszt. t. ez évben tanusított szorgalmáért, 3 frt. pedig Adorján Domokos V. oszt. t. orgonálásban tett előmeneteleért.

A Vas Miklósné uraszszony által régebben tett 400 forintos alapítvány 1000 frtra emeltetvén nevezett uraszszony által, egyszersmind az alapítvány célja és felhasználása is módosulást szenvedett. Nem osztatik többé ki ösztöndijul, hanem tőkésittetik a kamat és egy tanári szék felállítására fordittatik annak idejében Mikola Samuel emlékére.

Néhai boldog emlékezetü Fejér Márton-féle alapítványból az 1 frtos ezüst tallért szépíráásért nyerte Adorján Domokos, V. gymn. oszt. tanuló.

Simén Domokos tanár aa. 2 drb ezüst tallért adott által, hogy a legszebb két rajzolónak jutalmul kiadassék. Egy darabot ebből nyert lokodi Deák Lajos II. gymn. oszt., 1 drbot Csegezi János, I. gymn. oszt. tanuló.

Pap Ödön, helybeli kereskedő s intézetünk melegkeblü barátja 5 darab ezüst tallért bocsátott az igazgatóság rendelkezésére, hogy különböző tantárgyakban tanusított szorgalom megjutalmazására fordittassék. Ebből nyertek: 1 drb ezüst tallért Sebesi Samu IV. gymn. oszt. tanuló magyar nyelvi dolgozataiért, 1 drbot Gálfi Lajos V. gymn. oszt. magyar nyelvi dolgozataiért; 1 drb Kis Mózes II. gymn. oszt. szép orgonálásért; 1. drb Ürmösi Sándor I. gym. oszt. ez évben tanusított különös szorgalmáért; 1 drbot Nagy Sándor 3-ik elemi oszt. t. szintén igyekezetéért.

Könyvjutalmat nyertek:

Árkosi Dénes cz. esperest ur ajándékából: Sebesi Samu a Ker. Magvető IX. köt. az ehez tartozó Channinggel, szép rajzáért. Lengyel József, az V. gymn. oszt. a Ker. Magvető V-ik köt. az illető Channinggel együtt, szép rajzáért. Bordosi Deák Lajos, III-ik gymn. oszt. a Ker. Magvető IX. köt., latin dolgozataiért. Bombér Sándor, I. gym. oszt. a Ker. Magvető X. köt. igyekezetéért. Lengyel Árpád, III. gymn. oszt., a Ker. Magv. VIII. köt., igyekezetéért.

A Rafaj Károly és Török Sámuel aai. ajándékából: Marosi Ferencz, számtani dolgozataiért a Channing IV. köt. Pál Ferencz, III. gymn. oszt. Channing IV. köt., számtani dolgozataiért. Fazakas Lajos, IV. gymn. oszt., görög nyelvi dolgozataiért, Channing II. köt. Boros Sándor, igyekezetéért a Ker. Magv. X. kötetét. Keresztesi Dénes, Ker. Magv. VIII. kötetét, Mátéfi Domokos a Ker. Magvető VIII. köt. szintén igyekezetéért.

Fogadják a nagyon tisztelt tanügybarátok szives köszönetünket ajándékaikért!

Sz. Keresztur, 1876 jul. 17-én.

László József,
ig. tanár.

Jegyzés. A fennebbi értesítések szerint a lefolyt 187⁵/₆ isk. évben mind három gymnasiumunkban a tanulók összes létszáma 607. Ebből unitárius 325, más vallásu 282 és pedig év. ref. 113; r. kath. 76; gör. kath. 26; g. kel. 18; év. luth. 20; izr. 29. Százalékokban kifejezve: unitárius 53. 54%; év. ref. 18. 61%; r. kath. 12. 62%; g. kath. 4. 28%; g. kel. 2. 96%; év. luth. 3. 20%; izr. 7. 77%; más vallásu együtt 46. 46%.

Szerk.

Egyháztörténelmi adatok,

XXIX. XXX.

Virasztásaim.

KÖZLI: JAKAB FLEK.

X.

Az erdélyi alkotmány átalakítására irányuló kir. kormányzékéi
tervjavaslat 1731.

Occasione Operis Correctionis remoratae in Transylvania Justitiae jussu Augustissimi a Deputatis Commissariis primum elaborati, postea a Statibus Principatus per Comitatus et Sedes, tandemque per Tabulam Regiam Judicariam examinati, ac ultimarie a Regio Gubernio revisi, Constitutiones peculiare, uti refertur, Claudiopoli a Gubernio projectatae et ad Augustissimam Aulam Mense Junio Anno 1731 missae sequuntur (vagy-entes).

1. Articulus Approbatarum Constitutionum de receptis Religionibus tollatur, maneatque in beneficio Principis libertus Exercitii Religionis Aatholicorum.

2. Unio articularis quatuor receptorum Religionum, tanquam pestis elminetur.

3. Praescriptio in Possessione Bonorum a Johannis Regis Donatione nulla esto.

4. Omnia Tempia et Scholae Catholico-Romanae foundationis cum beneficiis restituantur, nominanter vero Templum et Collegium Claudiopolitanum Reformatae Religioni addictorum.

5. Peregrinatio sive Studiosorum, sive Culturae Causa extra Provinciam interdicta esto.

6. Jurisdictio in Matrimonialibus Causis sit penes Clerum Romano-Catholicum.

7. Tutoratus et pupillorum educatorum, bonorumque ad ipsos devolvendorum cura committatur Principi, usque ad perfectam aetatem, Annum videlicet 24.

8. Collegium Societatis Jesu Claudiopolitanum Privilegio Academiae fruatur, ampliatur et beneficiis dotetur, ut et Cibiny, Coronae, Maros-Vásárhelyini Scholae majores aperiantur.

9 *Typographiae absque publica Autoritate nullae erigantur, nec in iis, quae actu sunt, absque Censura et approbatione Libros imprimere, neque Libros A catholicos invehere fas sit.*

10. *In quartum usque Consangvineitatis gradum A catholici Matrimonia ineuntes notam infidelitatis incurrant et omnia bona perdant, nisi Donatione nova impetrata fuerint, Catholicis vero cum Dispensatione Pontificis et Matrimonia inire, et bona possidere integrum est ¹⁾.*

* * *

E nagy fontosságú egyháztörténeti adat megvilágosítására szolgáljanak a következők.

Az erdélyi választó-fejedelemségnek I. Apafi Mihály halálával megszűnése megszüntetvén, a többnyire református fejedelmek uralkodását: ez jó alkalom volt arra, hogy a r. kath. hitvallás követői, ama rájok nézve kedvezőtlen korszakban szenvedett veszteségeik jóvátételét, az új igaz katolikus uralkodó háztól követeljék, mit nem is mulasztottak el az 1690-től 1791-ig terjedő száz évi absolutismus egész tartama alatt. A mint az osztrák uralkodó-ház örökösödési joga az erdélyi fejedelemségben a *Pragmatica Sanctio* elfogadása által 1722. márcz 30. a szebeni kivételes jellegű országgyűlésen kimondatott s már csak annak törvénybe iktatása — *Inarticulatio* — volt hátra: e vallásfelekezeti s kivált a rendkívüli befolyású Jezsuita szerzet nem szűnt meg hódításait minden téren tovább és tovább folytatni. Azon eszközök egyik leghatalmasabbika, melyek e cél elérésére voltak kigondolva, kétségkívül azon terv volt, mely szerint 1728. országos bizottság neveztetett ki a végre, hogy az erdélyi igazságszolgáltatás késedelmes folyása okait és akadályait nyomozza ki, orvoslásáról adjon tervet. A bizottság egy kormányzékai tanácsos elnöklete alatt tanácskozott, munkálatát az országgyűlés és kir. tábla megvizsgálta, s utoljára a kir. kormányzékhoz került felülvizsgálatra, mely bevégeztetvén: az egészen átalakított munkálat gr. Kornis Zsigmond kormányzó, Maksai Dávid titoknok aláírása alatt 1731. jun. 30. az udvari Cancellária útján a fejedelemhez fölterjesztetett. A bevezetésben azt mondja a kir.

¹⁾ Magyar Nemzeti Múzeum: *Fragmenta Statum Publicum et Historiam Transylvaniae Concernentia*. MS. ivrét 32. drb. Egykoru irás. 1136 jelzés alatt.
Fol. Lat.

kormányzók: hogy az országgyűlés által készített javaslat ¹⁾ sok olyat mellőz és érintetlen hagy, a mire változtatását a csász. rendelet s a köz és magán érdekek megkivánták volna, így p. o. a török portához való ragaszkodást és az erdélyi fejedelmválasztási jogot rendelő, az igaz kathol. vallás és katolikusok hátrányára és elnyomatása végett, ugy az eléjük szabott föltételeket meg nem tartó fejedelmek iránti hűség alóli önfeloldozást megengedő törvények, sat. a kir. kormányzók hibázott volna, ha azoknak az ország törvényei között tovább is meghagyatását ajánlotta volna. Ez okból a kormányzó elnöklete alatt katolikus tanácsosokból s az ország előkelő más főnemeseiből, kik között néhány nem-katolikus is volt, az érintett törvényeknek a törvénykönyvekből kitörölését s helyökbe a felséges osztrák uralkodó-háznak az erdélyi fejedelemségben leendő örökös következését biztosító *Pragmatica Sanctio* beigtatását, valamint a római hatolikus hitvallásnak kedvező néhány törvényczikk alkotását s a törvények közé szintén felvételésöket javaslatba hozta. Erre nézve egyideig volt ugyan ellenkezés, de később a nem-katolikusok meggyőződvn a fehozott indokok által az említett törvények hiányairól: bele egyeztek abba, hogy ugy az *Approbata*, mint a *Compilata Constitutiók*-ból mindazon törvények kitöröltessenek, melyek a nemzeti fejedelmválasztást s a portához való ragaszkodást illetik, s azok helyére igtattassék be az érintett *Pragmatica Sanctio*, ugy szintén azoknak kitöröltetésébe is beleegyeztek, melyek a r. kath. hitvallásnak és követőinek bármiképen hátrányára vannak; és így a kir. kormányzók tervjavaslata ellen létezett akadályok elhárítván: a szóban forgó jogrendszert és igazságszolgáltatást megjavítani hivatott munkálatot a kormányzékai bizottság bevégezte, elkezdve az *Approb. Constit.* I. része I. czimén s végezve a *Compilata Constit. Edictumain.* . . . Ugy hiszem, ez eljárás, — tekintve annak indokait s a nemzet és államéletre való destructiv irányú fontosságát — egyedül áll az egyetemes jogtörténelemben.

E munkálat 29 kézirati ivet tesz s a fennebb közölt 10 pontból álló és az erdélyi alkotmány legsarkalatosb pontjait megváltoztatni czélzó végzetes határozatok bővebben vagy más árnyalattal, itt-ott elrejtve vagy világos szókban, de mind bele vannak szöve. Eléadom ugy az általános közjogi részt, mint a vallásokra külön tartozókat.

¹⁾ Látható az erd. kir. kormányzékai levéltárban ily czim alatt: *Opus Deputationis ad Correcho nam Juris ordinatae. 1729. D—A 17.*

Az Approb. Constit. I. r. I. czime II. cikkét, mely a reformált, ágostai, római kathol. és unitárius négy bevett vallás jogegyenlőségét biztosítja örök időkre, így javasolja módosítani: „E törvény örökre töröltessék ki s helyébe igattassék be az, hogy a helvét és ágostai hitvallások megtürése függjön a császári felség, mint örökös és nem feltételes erdélyi fejedelem tetszésétől, a katolikus hitvallás, mint az uralkodónak is vallása, neveztesse a többiek sorában legelől, az unitárius, vagy a mint jobbara nevezik, az antitrinitarius vallás Szent István első magyar király Végzeménye — Decretum — első fejezete értelmében teljességgel töröltessék el“. Ugyanez kimondatik az I. r. I. czim III-ik cikke 1. §-ára nézve tett módosításban másodszer is, megtiltatván akármelyik vallásban bármily név alatti minden újítás, hűtlenségi büntetés terhe alatt.

A 2. pont ily élesen kifejezve nincs benne a kormányzékeni munkálatban, de ott van szelleme s azonosítja annak az 1744-ki VI. t. cikkbe foglalását. Az Approb. Const. III. r. I. czime I. cikke ugyanis a négy bevett vallás követőit egymás jogai és hitrokoni védelmére s azokban egymásnak meg nem háborítására az ugynevezett egyesülési hittel — Unionis Juramentum — kötelezte. Ez most a katolikusokat követeléseik érvényesítésében gátolván, eltöröltetését sürgették s habár ezt nem is, de lényeges módosítását kivívták.

3. Pont. Erre a kormányzékeni javaslat ez: „Ad Artic. 51. 3.) ha valaki valamely birtokért pert indít s bebizonyítja, hogy akár a fiskus, akár ki más által elődeitől nem-szabad, törvénytelen és gonosz úton vétetett el, az ilyenekben az időmulásnak helye soha se legyen“. Ugyanezt a 4. pont alatt is megerősíti a kir. kormányzékeni javaslat, kimondván: „hogy ha valaki birtokához való jogát csak időmulásra alapítja, az a törvény előtt meg nem állhat“. A János Zsigmondtól kapott unitárius birtokszerzések itt megnevezve nincsenek, de hogy azokat e javaslat magában foglalja, kétségtelenné teszi a javaslat logikai következménye. Egyébiránt ez csak szentesítése volt az unitáriusoktól már azelőtt jóval erőhatalommal elvett s még elvenni szándékolt egyházaknak és egyházi vagyonoknak.

4. pont. Erre a kormányzékeni javaslat ez: „Az Approb. Const. I. r. I. czime VI-ik cikkéhez. A basilikák, templomok, egyházak korábbi tulajdonjoguknál fogva azon hitvalláson levőknek adassanak

viszsa, a melynek követői azokat építették, alapították és létrehozták, t. i. a r. kathol. papoknak és szerzeteseknek; tehát a most érintett VI-ik törv. töröltessék el, azt kívánja a jog és a magáét kinek-kinek megadó igazság. Megjegyzem, hogy az elébbi VI-dik t. cikk a kolozsvári óvári pusztá és a farkasutczai templomokat a reformátusok birtokában való megerősítését foglalja magában. Ennek eltörlése hozatott most javaslatba, valamint a VII-ik cikknek eltörlése is, mely azon elvet mondja ki, hogy a vegyes hitvallású községekben a létező templomok azon hitfelekezetei legyenek, melyeknek hívei száma nagyobb, s a többieknek szükségéik arányában más templom építtessék. Ennek folytán a javaslat azt is kifejezi, hogy az országban hol, minő templomok és gymnasiumok adassanak át, így: Kolozsváratt, Maros-Vásárhelyen, Udvarhelyen, Szebenben, Brassóban sat.

5. pont. Erre megjegyzésemet a 8-ik kapcsolatában teszem meg.

A 6. pont az Approb. Constit. I. r. V. czime IV. cikkére vonatkozik, mely a házassulók egybeesketését és elválasztását mindenik hitfelekezet számára törvényesen biztosítja. A kormányszéki javaslat ellenben azon elvet mondja ki, hogy az elválasztás a kathol. egyház joga lévén s a nem-katholikusok könnyűszerrel való elválasztásából a családokban számtalan bűn, botrány és vétek származván: a fejedelem e bajokat a maga bölcsesége s Isten iránti kegyessége szerint orvosolja meg.

A 7. pont alatti gyámsági és árva ügyről egészen új törvény van a felterjesztésben tervezve, melynek lényege egyező az elől álló oklevél illető pontjával.

A 8. pont az Approb. Const. I. r. I. czime V-ik cikkére, továbbá az I. r. II-ik és III-ik czimére és utóbbinak I. cikkére vonatkozik, melyek a jezsuitáknak az országból kirekesztését, birtokaik elvételeit, pártfogóiknak nota-büntetéssel illetését tárgyazzák, melyről a kormányszék hosszu javaslatot készített s abban ezen a vallás ügyeiben buzgó, az ifjuság nevelésében hasznosan fáradozó szerzetnek e törvények megbélyegzése alól fölmentését, illetőleg azok eltörlését indítványozván, egyszersmind körvonalozza: miként kell föllevenitni Kolozsváratt a Báthoriak alapítványát, hogy szervezni a Jezsuita-Collegiumot, mily tanárokat kell oda nevezni, mily tantárgyakat taníttatni, mily jövedelemforrásokat kell számára nyitni, mely városokban, mely módon kell az ifjuság oktatását rájuk bizni, szóval: az ifjuság nevelésügyét teljesen a jezsuiták kezébe té-

ve le, végül azon tekintetnél fogva, hogy ezek szerint a felsőbb tudományi oktatás Erdélyben célszerűen rendezve legyen s az ifjúság a szükséges tudományokban saját honában magát kiképezhetvén: szigoruan meg kell tiltani a nem-katholikus ifjagnak tanulás végett a császári birodalom határán kívül, (tehát nem az ország határán kívül, mint az elől álló oklevél szerkesztője tévesen állítja) mehetését, azon hozzátétellel, hogy a ki ennek daczára is kimegy, bár minő közhivatalra örökre képtelennek nyilváníttassék.

A 9. és 10. pontról szintén külön törvényczikkjavaslat szól. Az elsőt sajtóságos voltáért ide igtatom. „Felsőged más jól rendezett országaiban levő szokás szerint e hazában is megtiltatni kérjük: hogy ide felsőged által tett vizsgáló biztosok előleges megbírálása nélkül más országokból senki könyvet be ne hozzon, könyvet ne nyomasson, a közönség között ne terjeszsen, különben félni lehet, hogy az ilyen könyvek a kegyesség nélküliséget, új secták és eretnekségek hamis tanait s más veszedelmes dolgokat szabadon és büntetlenül behozván és elterjesztvén: a lelkeknek mind magános, mind nyilvános veszedelmét fogják okozni“.

A munkálat szerzői végig menve Erdély két megnevezett törvénycodexén, azok minden oly pontjai, mely a nemzeti, családi, szülői és birtokjogokat, a vallásszabadságot, a hitfelekezetek birtokait és jogait biztosították, módosítván: fölterjesztésüket e nevezetes nyilatkozattal rekesztették be: „Ide zárjuk — írja a kormánysszék — az Approb. és Compil. Constitutiok azon czikkeit latin fordításban, melyek a felséges uralkodó-házra, a kathol. vallásra és kegyességre nézve sérelmesek és károsok, kérve, hogy azokat felsőged bár csak futólag megtekintésre méltatni kegyeskedjék; s ha tán a mi figyelmünket is kikerülték volna a megjelölt törvénykönyvek, valamint a Hármaskönyv netalán felsőgednek nem tetsző s a kegyességre és közjóra ártalmas befolyásu valamely czikkei és rendeletei, azokat felsőged méltóztassék kitörölni, a miket még ezután bemutatni fogunk, azokkal kiegészíteni, vagy a mit felsőged bölcsesége jónak lát, császári királyi hatalomteljességénél fogva saját tetszése szerint hozzáadni és így megerősítve nekünk kegyelmesen kiadni, miket mi, mint felsőged kegyes atyai kezéből jöttöket, alattvalói hódolattal és kézcsókolással fogunk fogadni“ ¹⁾. Ime, nemzeti ön-

¹⁾ Opus circa correctionem remoratae Justitiae sat. D-a 18. a kir. főkörm. levéltárában. Liber Regius Latinus A. 1731. 539—541 ll. Ugyanazon levéltárban 156. 173. 220. 1731. évi főkörm. sz. a.

éretéről menynyire megfeledkezve él törvényhozási iniciatívájával az ország nevében a kir. kormányzék! Ime, mily szolgálai alázatos-sággal szól uralkodójához Erdély legfőbb kormányhatósága!

Mint hogy az országos bizottság az országgyűlés és kir. táblák által dolgozott ezen munkálatban mint már érintém — a vallásos ügyekről semmi emlékezet nem volt s mivel a felség ennek és a Pragmatica sanctionak abba fölvételét s a hozandó törvények anyaga közzé besoroztatását — magának az ezt illető tervezetnek megküldése mellett — határozottan kívánta, így vétettek tanácskozás alá az Approb. és Compil. Constitutiónak vallásra vonatkozó czikkei. Tett ugyan rá észrevételt mindjárt kezdetben b. Kemény László s véleményét írásban szándékozott beadni, de a kormányzó gróf Kornis Zsigmond éles felszólalása következtében — úgy látszik — elmaradt. „Ő felsége kívánsága az — ugymond — hogy az isteni dolgokon kezdődjék az erdélyi igazságszolgáltatás reformja. Az eddigi munkálatban emlékezet sincs erről. Ennek meg kell lenni, a kormányzéknek a maga véleményét a vallást illető dolgokban is ő felsége elé kell terjeszteni. Ha a nem katolikus fejedelmek egykor alkothattak törvényeket a katolikus vallás kárára és jogai sérelmével, a mi ellen mindig tiltakoztak és ellene is mondtak az ország katolikus nagyjai: a kormányzék köteles azokat most felfejtve orvoslásukra a felséget megkérni. Vox-ot ugyan mindenki mondhat — így zárta be beszédét — de a mint voxol, ugy veszi hasznát.“ Ezek után elolvastattak az Approb. I. és II. t. cikk vallást illető pontjai, miket — a mint a jegyzőkönyv szól — a katolikus urak a magok votumaikkal unanimitati consensu qualificáltak a szerint, a mint már fennebb láttuk. A kormányzó utoljára felkérte b. Kemény Lászlót szavazata megmondására, de sem nem felelt, sem nem szavazott, írásban beadandó véleményére hivatkozván. ¹⁾ Az erdélyi jogorvoslati munkálat ezután nem sokára összeállítottatott és udvarhoz terjesztetett. Azonban még szinte tizennégy év folyt le, míg annak egy része törvénynyé vált, más része administrativ uton életbe lépett. Az országgyűlés munkálatát a kir. kormányzék háttérbe szorítván, egyszerű történelmi anyaggá tette, melynek igazságszolgáltatási és perrendtartási részéből VI. Károly császár 1737. jun. 22. az erdélyi törvényes kir. tábla és erdélyi törvénykezés ideiglenes rendezése végett kiadott rendeletében és utasításaiban s később a Mária Theresia-féle táblai utasításban né-

¹⁾ *Protocollum A. 1731—35. 98—109. I. kir. főkorm.*

melyek fel vannak használva, valamint fel vannak használva a kir. kormányzók által készített munkálat hasonló elemei is; ellenben a vallásügyi, politikai és közjogi résznek értékesítése s törvényzikké alkotása a császár által viselt háboruk és a dolog természetében rejlő nehézségek miatt 1740—44-re haladott el. Az 1740. márcz. 18-kára Szebenbe egybehívott erdélyi országgyűlésen ápril 15. Beckers nevű hadi titkár Lobkovitz György Kerestély herceg, tábornok és erdélyi országgyűlési kir. biztos nevében az egybegyűlt rendek elnökének személyesen egy iratot adott át, ajánlva annak foganatóságát. Ebben azon kívánság volt kifejezve, hogy a Báthori István és Kristóf erdélyi fejedelmek által Erdélybe behívott örökös alapítványi birtokokkal megajándékozott Jezsuitáknak, kik azoknak békés birtokában is voltak, de a következő fejedelmek által azoktól megfosztattak s az országból kimenni kényszerítették, ezen elvesztett birtokai, melyeket a most uralkodó felség nekik örök joggal ismét visszaadott, a pura fiskálítások sorából törvényzikk által vétessenek ki és az ezen szerzetet sujtó törvények a törvénykönyvekből töröltesse ki¹⁾. A nem-katholikus országrendek belőle párt kértek, de elébb csak kivonatban nyerték meg, azután egész kiterjedésben is. Május 18. a fejedelemtől magától jött a tárgyalást sürgető rendelet. A nem-katholikusok nézete a volt, hogy rendes országgyűlési elnök nem léte miatt ily fontos ügyben törvényszerű határozatot nem hozhatnak, mit a Jezsuiták szerzetének kolozsvári főnöke a május 25-ki ülésben meg nem állható ellenvetésnek nyilvánított. A jun. 2-án tartott országos ülésben a herceg kir. biztos nem-tetszését fejezte ki ez ügynek el nem intézése fölött s az erre nézve hozott végzéseket magával közöltetni kívánta; megtiltván, hogy addig a gyűlésről senki el ne távozzék. A rendek szokatlanul jelentették ki azt, mi soha eddig az országban nem történt s ezt a hercegnek egyező akarattal követek által tudtára adván, az annak megfontolására kérte a rendeket, hogy ő nem gyermek, s kijelentve, hogy megmarad kimondott szava mellett, kívánja a rendeknek e tárgyban költ határozatát habár másolatban is. A kormányzók nem állott el az eddigi gyakorlattól; a rendek azonban hosszas tanácskozás után tudatták, hogy mihelyt a tisztázat elkészül, elküldik. Azonban a követek tudomására adták a kormányzóknek, hogy a város kapui katonaság által el vannak állva, mint-ha az országgyűlés őrizet alatt állana. A kormányzók megígérte,

¹⁾ Protocoll. Diaet. A. 1740. C—a. 2—x. 35—36 ll.

hogy szólni fog iránta a kir. biztossal. Jun. 25. a rendek követei a kívánt másolatot a herczegnek átvitték s a gyűlés szétoszolhatósába beleegyezését kívánták, mit az meg is adott. És így az országgyűlés eloszlott.

A feleknek az országgyűlésre beadott nyilatkozatai és viszonzásai, ugyszintén a csász. leiratok tartalmából némely érdekeseb részeket idézni szükségesnek látom. A jezsuita-rend által a fiskális jószágok sorából kivételni kívánt birtok a kolozs-monostori uradalom öt faluja volt. „Már 161 éve — így szólnak kérvényökben — hogy e birtokuktól megfosztva keservben s bú között nélkülözve töltik életüket. Ha Bethlen Gábor fejedelem adhatott jószágot az általa alapított Collegiumnak: miért ne ajándékozhatták volna Báthori István és Kristóf fejedelmek is nekik a saját pénzökkel megváltott Monostort?” A császár pedig 1740. márcz. 4-iki leiratában a rendeknek meghagyólag ajánlta, hogy mind a nekik törvényesen adományozott birtokot töröljék ki a fiskálítások közül, mind pedig a rájuk nézve sérelmes törvényeket a törvénykönyvekből; erre még 1730-ban felhívta volt az országgyűlést — ugymond — midőn az igazságszolgáltatás akadályainak megszüntetéséről tervet dolgozni bizottságot küldött volt ki; de az akkor az időviszonyok miatt meg nem történhetvén, most már eljött ideje, hogy a dolog foganatosíttassék. A nem-katholikus rendek elébb általában ellene voltak mind a jezsuiták visszahivatása, mind birtokuk törvényesítésének; felhozták, hogy ez a létező törvények felforgatása, hogy ily fontos ügyben rendes országgyűlési elnök nélkül érvényes törvényt hozni nem lehet, hogy a nem-katholikusok már is sok kárt szenvedtek miattok, templomaik és iskoláik erőszakos elvételése által, jogaikban megrövidítetttek; eszközöljék a Jezsuiták elébb ezeknek az Approb. Constit. III. r. I. czime I. cikkében levő egyesülési eskü és fejedelmi feltételek értelmében orvoslását, csak azután lesz jogosult kérésök. A katolikusok ezekre adott feleletében tiltakoztak kérésök ily tételére vitetése ellen s a törvényekre és igazságra hivatkozva, kérik ügyök haladéktalan eldöntését. Erre a más három vallás hivei kijelentették, hogy a Jezsuita-szerzet törvény általi megbélyegzetésüket bizonyos körülírással — mint ezt a rendek 1730-ban is kijelentették — eltörölni, a vallások között az egyenlőséget helyreállítani, az újabb időbeli kedvezések megszüntetésében közreműködni készek, sőt azt is elismerik, hogy a porta iránti viszonyt, az osztrák uralkodó-ház örökös következési jogát, az ural-

kodás jogának a nőágra is kiterjesztését új törvények által kell biztosítani; de sajnálva jegyzik meg, hogy törvényeik szerint mindez csak rendes országgyűlésen és rendes országgyűlési elnök alatt tehető, a mit katolikus honfitársaiknak és a Jezsuita-rendnek az Approb. Const. III. r. I. czime I. cikkére hivatkozálag figyelmükbe ajánlnak. Hasonló békülékeny szellemben nyilatkoztak május utolsó és június 1-ső napján, abban kérve az ügy nem siettetését a törvények megtartása szempontjából és azon indoknál fogva, hogy a fenforgó birtok ugy is kezeik közt van, egy kis késedelem jogaiknak ártalmára nem lesz; az utolsóban pedig utalva arra, hogy a törvényes visszafogadás körülírása időt s mind a fejedelem, mind az ország közjogainak érett megfontolását kívánja sat. A katolikusok ez alkalommal csak az ügynek rendes országgyűlési elnök alatt tárgyalhatására nézve tették azon észrevételt, hogy e szerint a rendek az országgyűlés egyéb fontos dolgaiban sem intézkedhettek s végzéseket sem hozhattak volna, holott bizonyos, hogy számos igen nagy fontosságú ügyekben végeztek és határozatokat hoztak. Erre a nem-katolikusok közül egyik rész most is körülírással, a más a nélkül látta a befogadást eszközlendőnek, minél fogva a rendek véleményegységre nem jutván: az ügyet a felség elhatározása alá terjesztették, azon kéréssel, hogy méltóztassék a felséges uralkodó-ház örökös következtését biztosító valamint más törvények alkotását s törvénykönyvbe igtatását eszközölni. A fejedelem jul. 14-én költ leiratában meghagyta a rendeknek, hogy a következő országgyűlésen a Jezsuita-szerzet ügye tárgyalását okvetlen végezze be; e célból azon ellenvetés megszüntetéseül, mintha országgyűlési rendes elnök nélkül ily fontos ügyben törvényt alkotni nem lehetne, megengedte, hogy rendes országgyűlési elnök nem léte esetében, az őt helyettesítőnek akkor, midőn elnököl, a törvényeknek aláírására is teljes joga legyen ¹⁾).

Az 1741. országgyűlésen folyt tárgyalási nyilatkozatok és vizon-
zások közül szintén megemlítem a főbb mozzanatokat. Ez alkalommal a Jezsuita-rend a rendek nagylelkűségére kívánt inkább hivatkozni, mint a szigoru jogra. A rendek a császár halála miatt bekövetkezett változások indokából most is halasztást kívántak. „Ne elegyítsék ő kegyelmek — kérék egyik feleletőkben — az ő privatumjokat az ország közdolgai közé, mikkel annak elég baja van,

¹⁾ Protocoll. Dietal. A. 1740. 43. 59. 71. 83. 130. 147. 153. 159. 181. 183. 315. II.

várákozzanak, míg azt önkéntesen, az illetők beleegyezésével, törvényes alapon lehet eligazítani; akkor a mit nyernek, megáll, nem fér hozzá semmi kétség s nem változik meg, mihelyt ellenkező idők következnek be; ha az ország polgárainak ajánlták fel magukat, alkalmazkodjanak annak közérzetéhez, amugy sem háborgatja birtokukban senki. Most jutott az ország azon állapotba uralkodója halálával, hogy közpanaszainak orvoslását kívánhatja s remélheti. Várjanak a paterek, ne gördítsenek akadályt az ország elé, ne hátráltassák a közdolgozók elintézését, melyek után majd nyomósabban elintézhettek lesznek az ő ügyeik is.“ A szerzet erre kijelentette, hogy megelégszik, ha nem hoznak is teljes érvényű törvényt, csak hozzanak bárminőt: valeat quantum valere potest. A rendek ellenben viszonozták, hogy az országhoz nem illik szükségtelen és mától holnapig tartó határozatokat hozni, újabban figyelmeztetve a szerzetet hazafiui kötelessége mellett arra, hogy maga a meghalt fejedelem eljárásaiban a törvényesség és szelidség modorát ajánlotta neki. A mostani országgyűlést — jegyzik meg tovább — maga a felséges fejedelemmé csak Comitium-nak, nem Diaeta-nak mondja, ilyenén oly fontos ügyben törvényt hozni nem lehet. Erre a szerzet a kir. biztoshoz folyamodott s most a rendeket az szólította fel ápril 17-iki iratában, figyelmeztetve, hogy megvárja a rendek buzgóságától, hogy mind a jezsuitákra, mind az uralkodóházra nézve a káros törvények eltörlése ügytárgyalását a folyamatban levő országgyűlésen elvégezni igyekeznek. ¹⁾ Az 1742—43-iki évek jobbadán háboruügyekkel foglalták el az országot és uralkodóházat, egy ideig a pestis miatt is megszűnt az országgyűlés munkálkodása. Az 1744. január 8-ára Szebenbe egybehívott országgyűlésen végre teljes komolysággal fogott az ügyhez úgy az udvar, mint a Jezsuitarend. A május 15-iki országos gyűlésben gróf Czernin Theobald marsall és országgyűlési kir. biztos Bécsből készen formulázva elküldött öt törvényczikket adott át hadi titkára által az országgyűlés elnökének elfogadás, aláírás és megerősítésre a felséghez juttatás végett; később junius 5-én, az ugynevezett VI. és VII-ik törvényczikk nevezet alatt, ismét kettőt, tudatva, az országgyűléssel nemsokára leendő felosztatását. A rendek nem tudták átlátni ennek okát, s küldöttséget neveztek ki annak a királyi biztostól megtudakozása végett. A kir. biztos hadi titkára úgy nyilatkozott, hogy a

¹⁾ Protocoll, Diaetal. A. 1741. 97. 101. 108. 110. 120. II.

feloszlás alatt az országgyűlésnek rövid időn szétbocsátása értendő, azért, mert a rendeknek megküldött törvényczikkek hosszas tanácskozást nem igényelnek, mivelhogy azok ő felségének határozott akaratját fejezik ki, várja tehát a rendek haladéktalan jelentését. Midőn a küldöttség indulni akart, a hadi titkár ezen szókat intézte hozzá: „Fontolják meg a rendek, mit cselekesznek, mert ő felsége kegyelme forog fenn, mit könnyen elveszthetnek.“ A küldöttség ezt a rendeknek tudtára adván, másodszer is visszaútasított annak még egyszer megértése végett, ha vajjon a hadi titkár valóban ő felsége akaratát nyilvánította-e? Másodszer is azon válaszzal tértek vissza, hogy: „ő felségének határozottan kijelentett akarata az, hogy azon törvényczikkek azon alakban, a mint átküldettek, czikkelyeztessenek be, mit ha nem tesznek, királyi kegyelmének elvesztését vonhatják magukra.“ Megértvén a rendek a dolog ezen állását, a leküldött törvényczikkek elolvastattak, kihirdetettek és minden az ellen való felszólalás nélkül készséggel elfogadtattak, csak arra kérték a rendek a kir. biztos, hogy legyen szabad nekik azon törvények iránti tiszteletnél fogva, melyeket ő felsége is megerősített és küldőik előtti öngazolhatásuk végett a felséghez e tárgyban könyörgésükkel járulni, melyben ezen dologra s különösen a VI. és VII. törvényczikkre nézve értelmöket kinyilatkoztathassák. A kir. biztos azt válaszolta, hogy erre nézve nincs rendelete, de az előbbieneket megerősíti. S az erről készült jegyzőkönyvet magával közölni kívánja. Junius 6-kán a rendek arról tanácskoztak, hogy a hozott törvények szintugy mint a nemzeti fejedelmi korszakban a felség megerősítése előtt most sem birnak kötelező erővel; junius 8-kán a kir. biztos hadi titkára által a jegyzőkönyv egy szavára nézve teendő változtatás iránti kívánságát tudatta a rendekkel, a mire nézve azok elébbi nézetök mellett megmaradásukat nyilvánították; jun. 12-én a kir. biztos megizente a rendeknek, hogy az előttük már ismert hét törvényczikket a megerősítési kéressel együtt mielőbb küldjék neki át, mert különben nem fogadja el, igéri, hogy ha valami kérelmök lesz, fölterjeszti és ajánlja. A rendek azonnal minden halogatás nélkül kijelentették, hogy az öt elsőre nézve a megerősítést föltétlenül kérni fogják az előzményben ugy, mint eddig szokásban volt; de minthogy a kir. biztos a VI. és VII.-ik t.-czikknek megerősítése kérelmezését is kívánja, annak megerősítése kérésével egyidejűleg a módosítást is és pedig indokolva kérni,

meghatározták. Jun. 13-án felolvastatott azon irat, mely a rendeknek VI. és VII. t.-cikk felőli indokait és észrevételeit foglalta magában, s melyek a felséghez intézendő feliratba voltak beigtatandók; miközben a kir. biztos a törvényczikkek tárgyában újabb meghagyást intézett a kir. kormányzékhez. „Ő felségének — így szól az — a megerősítés végett felküldendő ismeretes hét t.-cikk felőli akaratát a kormányzék már bőven megérthette, megérthették az ország rendei, ha előbb nem — a mint ezt a junius 5-iki jegyzőkönyv gyanittatja — azokból, miket ezelőtt harmadnappal tudomására adattam. Ennélfogva nekem határozottan kell tudnom: vajjon ama hét törvényczikk — minden kérdés félretételével — egyszerűen és határozottan elfogadtatott-e? és ez elfogadást törvényesnek mondhatni-e vagy nem? Világos nyilatkozatot kérek erről mind a kir. kormányzékától, mind a rendektől.“ Elolvastatván a kir. biztos felszólítás: a rendek küldötteik által kijelentették, hogy az első öt t.-cikket készséggel fogadták el s ezekre nézve engedelmességgel várják a megerősítést, a VI. és VII. t. cikknek miképen törvényt elfogadása ismeretes lehet a kir. biztos előtt az eredetiben átküldött jun. 5-iki jegyzőkönyvből, t. i. elfogadtatott azon kérés hozzászólásával, melyet a rendek a hazai törvények megtartására nézve ő felségéhez terjeszteni ohajtanak; de minthogy e kérésök még nincs elkészítve, kérik a kir. biztost elnézéssel lenni azoknak most mindjárt át nem küldhetéseért. A küldöttek avval tértek meg, hogy küldetésök előadásának mindjárt kezdetén az iránti határozott feleletadásra szólítottak fel: ne válaszszaák el, ne különböztessék meg a rendek e törvényeket ötre és hétre, hanem mondják meg egyenesen és röviden: elfogadják-e mindezeket törvényekül? ha pedig a haladékot azért kérik, hogy magukat elhatározni nem tudják, e végre és csakis ez okból a haladéki időt hétfőig megadja. A küldötteknek, kik a jun. 5-iki jegyzőkönyvre hivatkoznak, a kir. biztos azt felelte: „igen homályos az.“ Erre a rendek a kormányzékot e fontos tárgy felőli tanácskozás alatt a maga kebelében megjelenésre kérte fel, de a kormányzó betegséggel mentette magát. Ezután a püspököt kérték fel a kormányzékkel együtt közöttük megjelenésre, ki szintén betegségi oknál fogva kitért előle. A küldöttek azon utasítással bocsáttattak el a rendektől a kir. biztoshoz, hogy miután fejök betegsége miatt tisztének meg nem felelhet, ők is a dologbar tovább nem mehetnek; de minthogy azt ő felsége a fejedelem is országgyűlésileg rendeli tárgyalatni, a rendek nem

látják az országgyűlési ügytárgyalás formáival egyezőnek, hogy a kérdés mintegy küzdőterén döntsék el. A jegyzőkönyv is elég világos — mondák a küldöttek — de a kérdéses törvénycikkekhez csatolt kérésből még világosabbá lesz. Evvel a küldöttek visszatérvén: nem sokára megérkezett a kir. biztos hadi titkára, hogy a kormányzó betegségéről meggyőződjek, a mi megtörténvén, a rendek julius 1-én eloszlottak. Mily feszült lehetett a viszony az udvar illetőleg a kir. biztos és az országgyűlés tagjai között, egyetlen adatot hozok fel, Gróf Czernin kir. biztosnak 1743. aug. 26. az országgyűlés megnyitásakor a rendekhez intézett békére és egymásiránti kiengesztelődésre felhívó beszédéből. „A rendek tanácskozásainak anynyi időtől fogva eredménytelenül megszakadása mily kellemetlen lehetett a felséges királynéra — elgondolhatják; mert ő felsége a magáét nagyobb részben az alattvalóinak boldogságában keresi, s a mit vigasztalására volt látni a nemes pannoniai nemzetnek hozzá és felséges házához bőségesen bebizonyított hűsége világos jeleit: úgy kedvetlenül tapasztalja, hogy vannak e nemzet között olyanok, kik a törvényekről s alattvalói hűségökről megfélelkezve, a dolgokat félremagyarázzák, a gyűlésekben illetlen lármát költnek s nem átalják és merészkednek a hű karok és rendek elméjét megzavarva, késedelmeztetni oly ügyeket, melyek a királyi köz szolgálatot, a haza és közjó érdekeit illetik, a kik pedig sem maguk nem jelesebbek elmére nézve, sem indulatjuk nem jobb, sőt épen eszélytelenek és a hiv alattvalók megvetésére méltók. Ő felsége mindezek felett szomorúságát jelenti ki — mondja tovább a királyi biztos — a rendek fontolják meg, hogy a királyné mindent megtett az országért, a mit annak érdeke kívánt s az idő engedett, ezután is megtenni el van határozva; a háládatlanságnál semmi sincs rútabb; ha ezt meg gondolja az ország, azontul tudni fogja kötelességeit uralkodója és letett hűségi esküje irányában. Ő felsége a tanácskozások szabadságát meggátoltatni nem kívánja, de hogy az szabadossággá fajuljon meg nem engedheti. Ne ápoljon hát az ország — így végzi beszédét a kir. biztos — kebelében kigyókat; esküdjünk össze mindnyájan a fejedelem és közjó ügyének kibékült elmével való csöndes szolgálatára; igyekezzünk azon, hogy a mi törekvéseink által nemes tettek jöjjenek létre; ne hanyagoljuk el az isten és nép előtt kedvelt királyné dolgait, ne legyünk hálátlan nézői a dolgok folyamának, ne engedetlenkedő alattvalók; legyen számúzve a rendek közül a pártoskodás, szünjék meg az or-

szág felséges anyját — a királynét — megszorító országgyűlési örökös perpatvar. A legnagyobb fontosságú dolgokról van szó, oly kegyelmes királyi elhatározások végrehajtásáról, melyeknek célja a közjó, az elmék kibékítése, mit a királyné a kormányzóktól és rendektől erős hittel és komolyan elvár.¹⁾

A királyné nevében tett ezen nyilatkozatok nagy mérvben befolytak arra, hogy a rendek az 1743-ki országgyűlésen az udvar kivánságaira sokkal hajlandóbbakká lettek, mint az azelőtti években. Világosan tanúsítja ezt azon évi október 15-én tett felterjesztésök.²⁾ De a kívánt positiv eredmény mégis mind haladván, az udvar valószínűleg az erdélyi udvari Cancellaria kezdeményezése nyomán kész törvényczikkek leküldése által a hosszúsas tárgyalás bevégeződésére az utat megmutatta. Mint történt ez, s hogy mi által jött mégis szakadásra a dolog a rendek és kir. biztos között, már fennebb elő volt adva.

A kir. biztos és ország rendei s kormányzóke közötti összeütközés további folyamát s kimenetelét felvilágosítja a királynénak 1744. aug. 7. költ leirata, hol az a rendek által külön választott öt első törvényczikket külön megerősítve küldötte le, s hogy az országgyűlés azt, mint az uralkodó ház jogaira vonatkozókat készséggel s egyértelműleg elfogadta, tetszéssel vette tudomásul s királyi háza legdrágább cimeliumai közé tételni határozta; a más két t. i. a VI. és VII-ik törvényczikket is nem azon alakban, a mint a kir. biztos hadi titkára által a rendek közé beküldötte volt,³⁾ hanem a mint azt a rendek módosították, ugy erősítette meg, a VII-et a benne levő tárgyak szerint több törvényczikre osztva;⁴⁾ azonban a jezsuiták kolozsmonostori birtokának a fiskális jószágok lajstromából kivételéről készített törvényczikkel (a mi sorban a VIII-kat teszi) megtoldva, mely a rendek által elfogadva nem volt, hanem hihetően a kormányzó vagy udvari Cancellaria ajánlatára vétetett fel.

Ez viszontagságos története az 1744-ki erdélyi országgyűlésen hozott I—IX. törvényczikkeknek, itt érte végét a Jezsuita-szerzetnek 1731-n jogai és birtokai visszaszerzésére s a kathol. hitvallás régi felsőségének ismét kivívására megkezdett küzdelme, a mi egyszerűsmind Erdély alkotmányos jogrendszerét is nem egy pontban gyökeréig megváltoztatta.

¹⁾ Látható 359 1743. évi korm. sz. a.

²⁾ Látható 386 1743. kir. kormányzóki sz. a.

³⁾ Látható 428. kir. főkorm. szám alatt.

⁴⁾ Látható 636. kir. főkorm. szám alatt.

XI.

Az erdélyi iskolarendezési első szövegezésű császári rendelet 1850-ben.
(Kivonat az unitáriusokat illetőleg).

IV. Abschnitt.

Von den Confessionellen unitarischen Unterrichtsanstalten.

§. 37. Die paragraphe 18. 19. 26. 27. und 30. gelten auch für das confessionelle Unterrichtswesen der Unitarier.

§. 38. Das Collegium zu Klausenburg wird als öffentliches Obergymnasium anerkannt, der bisherige juridische Kurs wird aufgehoben, der theologische Kurs bleibt als eigene Anstalt zur Bildung unitarischer Seelsorger. Der philosophische Kurs wird mit dem Obergymnasium verschmolzen.

§. 39. Das Gymnasium in Keresztur wird als öffentliches Untergymnasium anerkannt, und die Regierung widmet demselben aus dem Staatsschatze die Hälfte der, zur Dotirung eines Staatsgymnasiums praeliminirten Summe, unter der Bedingung, drey d. i. die Hälfte der Gymnasiallehrer an diesen Gymnasium, selbst zu ernennen. Jedoch muss dieses, so wie das Collegium in Klausenburg binnen drei Jahren den Bedingungen des §. 3. nachkommen.

§. 40. Das Gymnasium in Thorda, dann die Grammaticalschulen (Partikeln) in Thoroczkó und Vargyas, diese letzteren, insofern sie auch Unterricht in den Gegenständen des Untergymnasiums geben, werden so lange als blosser Privatlehranstalten angesehen, als sie nicht die wesentlichen Eigenschaften eines Untergymnasiums ausweisen.

§. 41. Der Volksschule in Thoroczkó wird ein deutscher Sprachlehrer beigegeben, den der Staatsschatz bezahlt, und die Landesschulbehörde über Vorschlag des unitarischen Oberconsistoriums ernennt.

Fenn a 37. §-ban hivatolt §-ok.

§. 18. Dem Oberconsistorium stehet die Oberleitung der Volksschulen zu.

§. 19. Die bisherige Einrichtung des Volksschulwesens bleibt in Wirksamkeit, insolange hierüber nicht im Verfassungsmässigen Wege andere gesetzliche Bestimmungen erfolgen.

§. 20. Die gegenwärtigen öffentlichen Volksschulen werden auch in Zukunft von der Regierung als solche angesehen und behandelt.

§. 27. Das Oberconsistorium behält die Oberleitung der Gymnasien und übt sie in der, durch seine Verfassung und besondere Stiftungen festgesetzte Weise aus.

Die Aufsicht der Regierung wird zunächst durch die Landes Schulbehörde ausgeübt.

§. 30. Die in Klausenburg mit dem Kollegium in Verbindung stehende Anstalt zur practischen Ausbildung der Schullehrerkandidaten bleibt, und in der Regel soll niemand als Schullehrer angestellt werden, der nicht von dieser Anstalt das Wahlfähigkeitszeugniss erlungt hat.

Nb. Ezen §. ezen szón: „bleibt“ hátul levő része ironynyal keresztül van vonva.

A 39. §-ban hivatott 3. §. ez:

§. 3. Auch Anstalten, welche nicht Staatsanstalten sind, sondern von Einzelpersonen oder Körperschaften durch Beiträge oder Stiftungen errichtet oder erhalten werden, werden als öffentliche Unterrichtsanstalten anerkannt, wenn Sie in allen wesentlichen Punkten ebenso eingerichtet sind, wie die gleichnamigen Staatsanstalten, und durch die Leistungen volles Vertrauen verdienen ¹⁾).

* * *

Ez adatot azért közlöm eredetiében, hogy a teljes hitelesség el nem tagadható s megczáfoltatlan erejével tanusítsa nemzetünk jövőnd életében az 1849-ki legyőzetésünk után 1861-ig életben volt absolut kormányzásnak a magyar nemzet s közte az unitáriusok elnémetesítésére irányult szándékát és politikáját, és hogy ez minket alkotmányunkhoz s abban biztosítva levő nemzeti jogainkhoz való hű és tántorithatatlan ragaszkodásra buzdítson. E 11 év alatt közhivatalba mást föl nem vettek s régi állásában meg nem hagytak, mint a ki a politikának eszközévé adta magát s németül tudott. Ez volt a germanizáció egyik fő emeltyüje a jelenben és közel jövőben. A jövő előkészítőjéül az iskolák és nevelőintézetek jelöltettek ki, ezeket vette a kormány különös gondja alá s tette országrendezési reformja egyik főtárgyává. Mennyire fontos és siető volt az, kiténik abból, hogy azon szervezés, melyet az erdélyi kormány ideiglenesen életbe léptetett, 1850. ápril. 19-én köröztetett ²⁾ és ez annál, melyből én az elől álló kivonatot közlöm, később költ,

¹⁾ Az eredetiről véve, melynek neve: Kaiserliche Verordnung von . . . 1850. womit das Unterrichtswesen für das Kronland Siebenbürgen geregelt wird.

E fölibe ironnal ez volt irva nékül: Früherer Entwurf des Ministeriums, von welchem es jetzt das Abkommen erhält. A külső rubrikán pedig ez: Von diesem Exemplare ist (nachdem eine Unarbeitung stattgefunden hat) kein Gebrauch zu machen, und wäre dasselbe nur in dem Falle aufzubewahren, als Seine Majestät es zum Behufe der Vergleichung befehlen sollte. Thun.

²⁾ Látható 3306. 1850. cs. kir. helytartós. Sz. a.

miután annak életbeléptetése még nem látszott időszerűnek. Az erdélyi helytartósági rendelet a cs. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszteriumnak 1850. febr. 22-én költ rendeletén alapul, mely az erdélyi helytartóságnak 1849. okt. 20-án e tárgyban tett két elnöki fölterjesztésére hivatkozik; ez azt mutatja, hogy Magyarország legyőzetése még alig volt teljesen bevégezve, s már nemzetiségéből kiforgatására, iskoláinak és nevelésügyének német mintára átalakítása által legyőzői a tervvel készen voltak.

S mi volt a két terv között a különbség? Ránk unitáriusokra nézve az elsőben a következők voltak határozva. A népiskolákat a főtanács vezeti (18. §.), azok szervezete további törvényes rendelkezésig az eddigi marad (19. §.), az eddigi népiskolákat a kormány mint olyanokat jövőben is elismeri (20. §.), a főtanácsnak a gymnasiumok feletti főintézkedési joga megmarad, mely azt az egyházi alkotmány és alapítványok szellemében, mint szintén a kormány is főfelügyeleti jogát a felállítandó iskolai hatóság által gyakorolja (27. §.), a kolozsvári főtanoda a népiskolatanító-jelöltek képezdével kapcsolatban megmarad, s szabály szerint iskolatanítónév senki nem nevezhető ki, a ki ez intézettől képesítési bizonyítványt nem bír... Ezek oly általános elvekért voltak megállapítva, melyek — a mint a fennebb közlött kivonat 37. §-a szól — az unitáriusokra is alkalmazandók. A 30. §. azt mondja, hogy a kolozsvári unitárius főtanoda, mint nyilvános főgymnasium, elismertetik, az ott eddig fennállott jogi tanfolyam ellenben megszűnik, a theologiai tanfolyam a főgymnasiummal egyesítettik. A 39. §. szerint a székely-keresztúri gymnasium szintén nyilvános algymnasiumnak ismertetik el s a kormány számára az államkincstárból az államgymnasiumok dotációjára előírandó fenntartási költség felét maga fogja adni, oly feltétellel, hogy a hat tanárral szervezendő gymnasialis tanerő felét, tehát három tanárt maga nevezzen ki ezen gymnasiumhoz; de mindez, mind a kolozsvári főtanoda három év alatt tartozik a 3. §-ban levő föltételeknek eleget tenni; melyek a következők: „A nem állami tanintézetek is, melyeket egyesek vagy testületek évi járulék vagy alapítványok által állítottak és tartottak fenn, nyilvánosaknak elismertetnek úgy, ha azok minden lényeges tanügyi pontokban épen úgy vannak szervezve, mint az állami hasonló nevű intézetek, és ha sikereiknél fogva teljes bizalomra méltók.“ A 40. §. ez intézkedést foglalja magában: A thordai gymnasium, továbbá a thoroczkói és vargyasi partikulák, utóbbiak a menyiben bennök algymnasiumi tantárgyak is taníttatnak, mind addig magánintézetek-

nek tekintetnek, míg kimutatják, hogy egy algymnasium lényeges kellékeit birják. A 41. §. intentiója szerint a thorczkói népiskola mellé német nyelv tanító neveztetik ki, a kit az államkincstár fizet s a kit az országos kormány az unitárius főtanács kijelölése alapján nevez ki.

Ez a sors volt szánva a mi tan- és nevelőintézeteinknek a fenn közölt cultusminiszteri első tervjavaslatban, s melyről a miniszter azt írta a fogalomv aljára: „E tervtől a miniszterium elállott, ez nem használandó.“

S mik voltak alapelvei a másodiknak, a mi életbe lépett? Az elől említett 3306. 1850. sz. a. megküldetett a főtanácsnak 50 példány az erdélyi iskolaügyet illető német nyelven szerkesztett szervezeti alapszabályokból kiosztás végett, öt példány az ugynevezett gymnasiumi és reáltanodai szervezetből (Entwurf) egyelőre azért, hogy lássa az ország, mi történik máshol e téren, hogy a verseny ösztöne fölbresztessék s azoknak itteni hasznavehetősége iránt eszmecsere támadjon. A miniszteri rendelet kilátásba helyezi egy iskolai tanácsos leküldését s egy kormányi felügyelő iskola-tanács szervezését. A szervezeti alapszabályok vagy elvek főbb pontjai ezek: Az állam felügyeletet gyakorol az oktatás és nevelés ügyeiben. Az oktatási és nevelési intézetek nyilvánosak és magánosak; amazokat az állam tartja fenn, de állíthatnak ilyeket egyházak, községek és társaságok, sőt magánosak is; de ezeknek az államiakkal teljesen egy jellegűeknek kell lenni s birni azon föltételekkel, melyeket az állam a jó nevelés és czélszerű oktatás kezességeinek tart; az állam e föltétel alatt ezeknek bizonyítványait is érvényeseknek ismeri el azon esetekben, midőn az ott tanult ifjak állami tanintézetekbe és államszolgálatba lépnek, vagy oly javalmakhoz kívánnak jutni, a mik egy meghatározott fokú iskolai képzettséget kívánnak. Magán iskolai ifjak kívánhatják államiakban megvizsgáltatásukat s onnan bizonyítványok adását. Magán iskolák fennállhatnak az államiaktól függetlenül, tökéletesedésüket amazoktól, mint mintaintézetektől, lehet és kell várni. Ily iskolák megengedése nem teszi azoknak egyszersmind helyeslését is; sőt az államnak joga van erkölcsi vagy politikai indokokból be is zárni a rendeltetésének meg nem felelő iskolát. E czél és jog indokából a kormány kérhet a magán iskolák belszervezetéről s tanítási és nevelési viszonyairól tetszés szerinti adatokat. A közoktatási intézetek, elemi vagy népiskolák, középiskolák vagy gymnasiumok és reáltanodák és magasb tanintézetek, u. m.: akadémiák, facultá-

sok sat. A népiskolák vezetése csak a vallásiakban illeti kizárólag e felekezeteket, egyebekben a főfelügyelet az államé. A gymnasiumok és reáltanodák e nevet csak akkor viselhetik, ha az államiakhoz a lényegesen egészen hasonlóul vannak szervezve. A hitoktatás felekezeti elválasztása más tárgyaktól csak a gymnasiumokban szükséges, a reáltanodákban nem annyira. A tanulóknak más felekezeti vagy nemzetiségű iskolába járását az állam meg nem akadályozhatja. Vegyes nemzetiségű iskolákban oktatási nyelv egy is lehet; az egy nemzetiségűekben az anyai a tan-nyelv. Középiskolákban az országban használt bármelyik nyelv lehet oktatási nyelv. Tudorságra senki nem bocsáttathatik, ha nem nyilvános iskolában végzett. A teljes jogi tanfolyam négy éves, mellé philosophiai facultás szervezendő, s hol csak két éves tanfolyam van, ott az ifjakkal valamely állami facultásnál még két évet kell tanulnia. Theologiai facultások szervezése az illető püspökökkel és consistoriumokkal egyetértés útján történik.

Első tekintetre látható, hogy itt a kormány kiinduláspontja egészen más, mint az első tervezetben: nem oly radicalis, nem annyira rohamos, nem oly kiméretlen. Itt a multtal egészen nem kívánt szakítani, a létező intézetekre támadását nem egyenesen intézte, hanem mellékes uton kívánta megkerülni, úgy szólva lassan ásni alá lételöket. Az első programmal az egész országot felingerelte volna maga ellen, azt tehát jókor elejtette. Ez utolsóval is idővel célját érni remélte, rendelet útján s iskolai tanácsosai által csendesesen foglalva mind több-több tért s szorítva szűkebb és szűkebb körre a nem állami tanintézetek hatáskörét. E politikai tactika-változásnak köszönhetjük mi unitáriusok azt, hogy valamennyi iskolánk autonomikus állapotában maradt meg azon két lényeges újítással, hogy a kormány a tantárgyakra és tanrendszerre tetemes befolyást nyert és hogy iskoláink az iskolatanácsosok ellenőrzése alá rendeltettek. Azonban egyenesen a félretett első programnak tulajdonítható — melynek hire ugy látszik, az irodák-ból a közönség közé kihatott — hogy mi 1854—56 a legnagyobb erőfeszítéssel oly áldozatot hoztunk oktatás- és nevelésügyünknek, hogy intézeteink közül nyilvánossági jogát egy sem veszítette el, s megerősödve tanerőkben, tökéletesedve tanrendszer tekintetében értük meg alkotmányunknak új életre ébredését.

Az angol unitáriusok ez évi nagy gyűlése.

Az angol unitáriusok múlt június hó 7-én tartották meg ez évi nagy gyűlésüket Londonban az Essex-utcai templomban, Lupton József elnöklete alatt. A megnyitó beszédet Poynting ur, a manchesteri missionariusokat képző intézet igazgatója tartotta. Efez 4, 4. felett. Szónok az itt egybegyűlt unitáriusokat úgy üdvözölte, mint a kiknek szívét egy közös cél hevíti, t. i. az unitárius ker. vallás elmozdítása. Szerinte öt kiválóbb elem van, a mi minden unitárius kereszténnyel közös: 1. a vallás egyszerűsége; 2. az értelmi szabadság iránti igény; 3. a Krisztus Jézus iránti tisztelet; 4. a szellemi és észszerű theologia utáni törekvés; 5. a tulajdonképi unitarismus. E nagyszerű tárgy felett tartott mély gyakorlati bölcseségű és valódi egyetemes szellemű beszéde rendkívüli hatást tett a jelen levőkre, különösen most, midőn a Parker Tivadar „Discourse of Matters pertaining to Religion” czimű művének kiadása vagy ki nem adása feletti kérdés némi feszültséget hagyott hátra a társulat tagjai közt. Szónok úgy látszik teljesen az idő és alkalom kívánalmai szerint szólott. Megható ékesen szólásával szépen kimutatta, hogy az unitárius társulatnak jövőre nem dogmatikus vagy controversialis, hanem vallásos és egyesítő szellemben kell működnie; s hogy nem lehet célja a felekezeties érdekek elmozdítása, sőt egyetlen teendője az, hogy a valódi ker. élet és hit gyakorlati erejét és tisztaságát fejlessze.

Isteni tisztelet után a társulat új titkára, a magas miveltségű Ierson Henrik ur, kimerítő tudósítást olvasott fel a társulat egy évi működéséről, kapcsolatban az Angliában levő kisebb társulatokkal. Kimutatta, hogy a társulat segélyezése következtében a bel missio jelentékeny gyarapodást és terjedést nyert; fontosabb helyeken új egyházak alakultak és új templomok épültek; s jelezte, hogy biztos kilátása van arra, hogy Cambridgeben, az anglikán egyház e hatalmas fészkeben, unitárius egyház alakul.

A társulat kellemesen értesült e titkári jelentéssel kapcsolatban felolvasott és E. K. Tanácsunk által az angol atyafiakhoz küldött levélből arról, hogy Pesten filia ecclesia alakult, s a sz. kereszturi iskolára küldött segély czélszerűen használtatott fel; egyszersmind Péterfi Dénes által, ki ottani akadémiankat sikerrel véggezte, a társulat őszinte szives üdvözlését küldi a magyar unitárius atyafiaknak; valamint arról is meggyőződött, hogy az említett iskolákra eddig gyűlt 2000 frton feljül még 500 frt segély szükséges.

Örvendetesen hatott a társulatra az is, hogy valamint Ausztráliában és Indiában, úgy Hollandban, Izlandban, Német, Olasz és

Franciaországban az unitárius ker. vallás által képviselt valódi szabad krisztusi elvek mind inkább terjednek és szilárdulnak. Különösen hasznos szolgálatot tettek a társulatnak a múlt évben Steinthal S. A. és Wicksteed P. H. urak, kik közül az előbbi a német protestans együletnek Boroszlóban tartott gyűlésén képviselte a társulatot; az utóbbi pedig a hollandi Protestanten-bond roterdami gyűlésén volt jelen, s igyekezett föleleveníteni azt a kapcsot, a mely a 17-ik évszázban a szabad gondolkozású hollandi remonstránsok és erdélyi unitáriusok lelkeit egyesíté, s a mely velünk egészen a jelen évszáz elejéig tartott.

A jelen évben kevés külföldi társulat képviselője vett részt személyesen a társulat közgyűlésében. Dr. Manchot, a német prot. egyület sajnálatát fejezte ki levében a felett, hogy a jelen évben képviselőt nem küldhetnek, A francia liberális protestánsok két képviselője: Coquerel E. és Dide Auguste szintén nem jelenhettek meg a francia prot. egyházban levő mozgalmak miatt. Egyedül a hollandi protestáns egyület elnöke: Thiele, jelenhetett meg, a ki biztosította a társulatot a hollandi prot. egyület őszinte rokonszenvéről az unitárius társulat iránya és működése iránt.

A gyűlés után következő napon három nevezetes felolvasás tartatott. Black Jakab úr „a határozott vallási czélokért való szervezkedés fontosságáról,” Herbert New úr „a papi hivatal valódi helyzetéről” és Hopgood J. úr „az egyháznak az államhatalom pártfogása és ellenőrzése alól való fölmentéséről, világi szempontból” értekezett. Miután mind a három értekezés tárgyát minden irányban tüzetesen megvitatták, a gyűlés egy kellemes thea-estélylyel beveződött.

Ha már most a társulat ez évi gyűlésén történekből a vég-eredményt akarjuk tudni, ez az, hogy a társulat ez alkalommal egy teljes inclusiv eljárást állapított meg. A társulat ennél fogva ama valódi ker. egyetemes gondolkozás organuma és kifejezése, a mely egyetlen egy komoly és tiszteletre méltó vallási gondolkozót sem zár ki, a ki csak az igazság, szabadság és haladás barátja; sőt kebelébe fogad minden irányt és minden pártot a mi szabad egyházunkban: a régi és új iskolát, a conservativeket és radikalizokat, szabad keresztényeket, ker. theistákat, szabad vallásiakat. S bár mindezen irányok közt némi különbségek, eltérések lehetnek, a társulat minden dogmatikai és felekezeties megszorítás nélkül közös alapot jelöl ki, a melyen ezek az általuk vallott nagy elvek segélyvel üdvösen és gyakorlatilag működhetnek, jól tudván, hogy az Isten magasztos eszméjét nem lehet csupán egy felekezet vagy nézet szűk keretébe belészorítani. Ily egyetemes szellemben, a dogmatikai kérdéseket csak másodranguaknak, földolognak a ker. szeretet, szabadság, értelmi felvilágosodás és előhaladás fejlesztését, terjedését és biztosítását tekintve, az angol unitárius társulat szép jövőt várhat, dús aratást remélhet valódi krisztusi munkája után.

Simón D.

Az evangyeliomi protestáns lap és az unitárizmus.

A kecskeméti protestáns-egylet f. év május 14-én tartott közgyűlése alkalmából, melyen e sorok írójának is szerencséje volt jelen lenni s a fűzetünk elején álló felolvasást tartani, az evangyeliomi „Protestáns Lap“ szerkesztője, Balogh Ferencz ur a nevezett lap 24 és 25 számaiban ismételtén megemlékezik az unitárizmusról is, a melylyel úgy látszik sehogy se tud kibékülni. Legyen szabad megjegyzéseit egy pár észrevétellel bemutatni t. olvasóinknak.

A protestáns-egylet titkára évi jelentésében a többek közt rámutatván az egylet szellemében működő folyóiratokra és lapokra, B. F. ur rossz neven veszi, hogy a mi „Ker. Magvetőnk“ is — a lap Megvetőnek írja, kissé gyanus sajtóhiba — ezek közé számítva, s miután a protestáns-egyletnek, mondhatni, legnagyobb hibául rója fel, hogy az unitáriusokkal kezet fogott, így nyilatkozik: „Mi becsüljük sokoldalú érdemöknél fogva az erdélyi unitáriusokat, hódító és olvasztó erejét azonban, ha van ilyen, jobb szeretnők, ha p. o. a románság felé fejlesztené ki, nem a protestáns egyház felé. Hitelvileg, szerintünk, nincs is jövője az unitárizmusnak; nemzeteket, országokat sokáig valamint a multban nem tartathat meg, a jövőben sem tarthat irányzó uralma alatt. A ki az unitár álláspontra érkezik, mint egy Dudics, Dávid, Hatala, az jóformán vallás nélkül is ellétezhetik; az egyesnél meglehet, de a tömegnél fenyegető alakú lehetne. Mi semmi szin alatt az unitárizmus propagandái lenni nem akarunk, tilt ettől multunk, hittudatunk, tilt egyházunk java és szeretete, és fennmaradásáérti hű lángolás. — Mi ujdivatu válogatódsi elvűségnek hódolni nem akarunk, az eccliticismus mindig csak ideiglenes és korcs tünetny volt, s az is marad.“

Ez aztán meg van mondva magyarán. Bizony csuda, hogy az országgyűlés nem jó rá arra a gondolatra, hogy az 1848-ki 20-ik t. cikket, mely az unitárius vallást Magyarországon a törvényesen bevett vallások közé sorozza, visszahuzza. Ha B. F. ur a hon atyái közé jutna, tán még ezt is megérvén; legalább indítványt tenni ez iránt bizonyosan nem mulasztaná el. S ha csakugyan hiszi azt, hogy az unitárizmus oly veszélyes, csak honpolgársági kötelességét teljesítené.

Azonban mi sokkal jobb véleményben vagyunk B. F. ur iránt, mint sem oly nagy ellenségünknek tartjuk, mint a hogy cikkében magát mutatja. Hiszen ő maga mondja azt is, hogy becsüli az erdélyi unitáriusokat s csak azt szeretné, hogy a románság felé terjesszük ki hódító hatalmunkat. Ezt a figyelmeztetést már másod-

szor halljuk. Ugyanezzel az óhajtással mutatta volt bé „Unitárius kis Tükör“ czimű könyvecskémet olvasóinak. E tekintetben tehát hivatkozom akkor tett észrevételeimre a „K. M.“ mult évi folyama 345-ik és 346-ik lapjain.

De az unitárizmusnak B. F. ur szerint nincs is jövője. Ugyan kérdem, miért fél tehát annak hódító hatalmától? Mit árt a magyarországi protestáns egyházaknak egy oly vallásnézet, a melynek nincs jövője? Pedig B. F. ur erről meg van győződve, mert azt mondja, hogy az unitárizmus a multban sem birt országokat és nemzeteket sokáig irányzó uralma alatt tartani; tehát a jövőben sem tarthat. Mi uralkodni nem is akarunk s az uralkodó egyház eszméjétől legyen az akár katolikus, akár protestáns köntösbe öltöztetve, egyaránt irtozunk. Mi azért a szellemi országglásért küzdünk, melyről az ur Jézus azt mondotta, hogy nem e világból való, az az nem hasonló a világi ugynevezett politikai országglásokhoz. S meg is vagyunk győződve a felől, hogy munkánk nem hiában való az Urban, hogy már is jóval nagyobb létszámunk van, mint a statisztikai adatokban kimutatni tudjuk. Hogy ugy katolikus, mint protestáns testvéreink között számosan vannak, a kik a mi hitnézeteinkkel rokonszenveznek, sőt osztják vallásunknak több alaptételét, melyeket itten most elősorolni nem kívánok. S nekünk ez a fő. Mi az elvekért s nem ez vagy amaz vallásformáért küzdünk. S mikor azt fogjuk tapasztalni, hogy az igazság őszinte szeretetében és keresésében, valamint annak bátor hirdetésében és nyilvánításában más egyházak minket utolértek vagy túlhaladtak: akkor, ha ugy tetszik, bevégzettnek tekintjük missionkat. Igaz, hogy ez még messze, igen messze lehet; de azért nem csüggedünk s legkevésbé ijedünk meg az olyan okoskodástól, mint a B. F. uré, mely szerint országokat és nemzeteket nem birunk meghódítani a jövőben is azért, mert a multban sem birtunk. Ha a tény maga igaz is volna, az abból vont következtetés teljességgel nem állja ki a logika próbakövét. Hány állam van ma, a melyeknek egykor hire se volt s hány lesz még, a melyeket mi még most gondolni se tudunk?

Azt mondja tovább B. F. ur, hogy „a ki az unitárius álláspontra elérkezett, az vallás nélkül is elletezhetik, a mi egyesnél meglehet, de tömegnél fenyegető alaku lehetne.“ Soha se hittem volna, hogy B. F. ur, a kit én őszintén hívó léleknek tartok, a vallást csak a tömeg, a nép számára tartsa szükségesnek; mert avagy nem ez következik-e abból az állításából, hogy az egyesek ellehetnek vallás nélkül, de a tömegnél ez fenyegető alaku lehetne, tehát a vallás tulajdonképpen csak a népért szükséges? Hiszen így csak azok gondolkoznak, a kiknek csakugyan nincs vallása, és semmibe vesznek mindenféle vallási intézményt. Szerintünk vallás nélkül senki el nem lehet; mert a vallásos érzés, mely a vallás alapjául szolgál, éppen oly elidegeníthetlen tulajdona az emberi léleknek, mint a gondolkozás. Mindenkinek van, kell lenni vallásának. Még az ugynevezett istentagadók sem élnek bizonyos vallá-

sos lékör nélkül. De az unitáriusoktól éppen nem tagadhatja meg B. F. ur a vallásosságot már csak azért sem, mert az unitárius vallást nem csak egyesek, hanem itt hazánkban 55—60,000, Angliában és Amerikában több mint egy millió lélek követi. Ez egy kis tömegnek megjárja. S kérdem hol öltött fenyegető alakot magára? Nem ismeri-e el maga B. F. ur az unitáriusok sokoldalú érdemeit? Ha ezekhez hozzá tesszük még azt, hogy B. F. ur is az unitárizmust azért utasítja el magától, hogy nem akar új divatu válogatosdi elvűségnek hódolni; tehát az unitárizmust, a miről előbb azt nyilatkoztatta, hogy az a multban is megvolt, csak hogy nem birt hódító erővel, most valamely újdivatu vallásnak nevezi, elmondhatjuk, hogy egy néhány sorban több ellenmondást csinálni talán készakarva sem lehetne.

Hanem hát mindennek csak az az oka; mert B. F. ur semmi szin alatt sem akar az unitárizmus propagandája lenni; tiltja őt ettől multja, hittudata stb. Erre aztán nekem sincs mit mondani. Mi soha se tüztük magunk eleibe feladatul kényszeríteni másokat, hogy hozzánk jöjjenek, minket szeressenek, ügyünket pártolják, velünk tartsanak, érettség megtagadják multjokat és hittudatokat. Mi az eszmék diadalát, a melyért küzdünk, az időre bizzuk s azazal tartunk, hogy az Isten szent lelkének senki ellene nem állhat. Nálunk működik-e ez a lélek, vagy B. F. urnál inkább, vagy mindnyájunknál egy kicsit s egyikünknel se eleget, ezt megmondani én nem tudom; de annyit engedjen hinnem B. F. ur, hogy a Krisztus szellemétől semmi sincs távolabb, mint a felekezeti szűkkeblűség, mint az üdvösségnek egy felekezeti név szűk korlátai közé szorítása s egyedül csak e korlátok között való keresése.

Nem minden aggodalom nélkül folytatom tovább az „Evangyeliomi Lap“ érintett cikke feletti szemlémet, mert az kecskeméti felolvasásomra vonatkozáva, egyenesen saját személyemet is illeti. Magamról pedig éppen egy szerkesztésem alatt is álló folyóiratban sem beszélni, sem másokat beszéltetni engedni, nem tartom helyesnek. Ha kedvem lett volna rá, erre az alkalom most csakugyan kecsegtető volt; mert kecskeméti felolvasásomról a hazai és külföldi lapok közül többen oly meleg hangon, annyi elismeréssel és rokonszenvvel emlékeztek meg, hogy jobb illatu tömjént tán soha magamnak nem gyujthatok. De ha a dolog kellemesebb részét, e folyóirathoz való viszonyomnál fogva, mellőznöm kellett, remélem, senki sem fogja szerénytelenségnek bélyegezni, ha a szóban levő felolvasásra vonatkozó bírálat közlését nem tagadom meg magamtól. B. F. úr ezeket mondja felolvasásomról: „A tárgy olyan, hogy arról ágost. és hely. hitvallásu lelkész is tudott volna tapsokat arathatólag értekezni, nem volt szükség folyamodni az unitárizmus-hoz, hogy csillámot adjon az egyletnek. Abból a kis kivonatból, mit olvastunk, azt látjuk, hogy ő (F. J.) inkább plátói bölcsészeti alapján áll, a vallást poczisnek veszi; a szép, jó, igaz eszméjét hangsúlyozza; a pap teendőjének a valláskülönbözésből eredő vá-

laszfalak megszüntetését jelöli stb.; ezek mind igen szépek s finoman az unitarizmus malmára hajtják a meglágyított szívek vizeit. Csak hogy ker. lelkésről van szó, nem valami eszményi, egy akolkori képzelt papságról; lelkeket nyerni a Krisztusnak s az örökéletre készíteni azokat, a bűnösöket téríteni stb. ez a ker. pap feladata. Míg az evangyeliom tanait a világ nemzetei be nem fogadják, mindig lesz válaszfal s lenni kell, mint van az éj és nap között. Az a ker. missionarius, a ki a pogányság falait beveszi s a kereszténység világát oda beviszi, ez s így eszközli a válaszfal ledöntését. A ker. és nem ker. nézetek, elvek amalgamizálása eltörli ugyan az egyedi, jellegi különbséget, e vegyfolyam megtörténhetik durva anyaggal, de az öntudatos szabad lényvel nem. A költői báj nem tagadható meg azon értekezéstől; egy tanár a beszéd végezte után el is ragadtatva, felkiálta: „Ma lett üdvössége ezen (Kecskemét) városnak!” Mily könnyen üdvözít ma egy egyletes szónok! A debreczeni terrorizmus ily lágyító ellenképet kapott a kecskeméti errorizmus által. A nagy mester minden szelidsége daczára korbáccsal ütötte ki a templomból az oda nem való üzereket, mit mondana ma a szeretet nagy egylete e szerinte bizonyosan templomi terrorizmusra! Ugyan a nagy mester a tisztátalan várost meglátván: sira azon.“

Eddig az én felolvasómat illető bírálat, a melyből úgy látszik, hogy B. F. úr nem is annyira engemet, mint inkább az egyletet és Kecskemét városát hibáztatja. De hát mi is tulajdonképen az én hibám? Hogy csak azt mondtam, a mit bármely ágost. és helv. hitvallású lelkész elmondhatott volna, hogy a vallást poezisnek neveztem s a szép, jó és igaz eszméjére kiváló sulyt fektettem, hogy a pap teendői közé a valláskülönbözésből eredő válaszfalak megszüntetését is oda soroztam, hogy az egy akol és egy pásztor krisztusi eszméjeért lelkesültem és lelkesítettem hallgatóimat: ezért kell vala engem kiűzni Kecskemétről, a helyett, hogy oly szivességgel fogadtak, a melynek emléke előttem igazán örökre felejthetetlen marad? ezért lett tisztátalan általam e város, hogy Jézus bizonyosan sirt volna az én felolvasásom után? Ezek szerint nekem valami olyat kellett volna mondanom, a mit sem egy ágost., sem egy helvét hitvallású lelkészársam el nem mondhatott volna, a vallást prózának kell vala neveznem, a mely nem a szép, jó és igaz, hanem a rút, rosz és gonosz eszméjét képviseli, ápolja és terjeszti; hirdetnem kell vala a testvéri szeretet helyett a gyűlölködést, legjobbnak tartván azt a papot, a ki a más gondolkozásukat megveti, üldözi; tanitnom kellett volna a Krisztus ellen, hogy az egy akol és egy pásztor eszméje non sense: ily felolvasással aztán, úgy látszik, megnyertem volna a B. F. úr tetszését és helybenhagyását is; akkor méltó öröme lehetett volna bennem Kecskemét városának; akkor tán még azt is megérdemeltem volna, hogy felolvasómról azt mondják: „Ma lett üdvössége e városnak!”

Lám, hova ragadja az embert a felekezeti szűkkeblűség és féltékenység! Minő sikamlós térre jut az, a ki az egyenes, vert utat elhagyja! Mennyi tévfogalmat szül a régi előítéletekkel telt gondolkozásmód! Én ismétlem, hogy B. F. urat sokkal jobb, sokkal keresztényibb érzelmű embernek tartom, mint írásaiból látszik. Hiszen a ki a Krisztus vallásáért úgy lelkesül, mint ő, a ki azt hirdeti, hogy a pap kötelessége lelkeket nyerni a Krisztusnak s az örökéletre készíteni azokat, a bűnösöket téríteni stb., annak még a tévelygők, a bűnösök iránt is szeretetet kell éreznie. És ő az unitáriusokat becsüli is, csak azt nem szereti, hogy a protestáns egyesület miért fogott velök kezét. Ezt az ellenszemet nem tudja legyőzni magában.

A mi már ezt az ellenszemet illeti, hogy az miből származik? Miért veszélyes a magyarországi protestáns egyházaknak az unitáriusokkal való testvéries barátkozása, a vallásos élet megelevenítésére irányzott közös, vállvetett működés? E kérdésre, úgy hisszük, nem sokára megfelel maga B. F. úr, a kihez éppen e tárgyban a „Prot. egyh. és isk. lap“ f. évi 28-dik számában Nagy Sándor, ágyai ref. lelkész egy nyílt levelet intézett. E levél, melyben nevezett lelkészünk 1866-ban Erdélyben tett körútjában irt naplója után igen melegen emlékszik meg az unitáriusokról, szintén az Evangyeliomi lapnak a protestáns egyesület ellen intézett támadásának jogtalanságát igyekszik kimutatni, melyért valóban nagy köszönettel tartozunk t. Nagy Sándor úrnak. S miután személyes meggyőződése után nem egy szép vonást tüntet fel az unitáriusok vallásos életéből, azt a kérdést veti fel: „miért mégis veszélyes az ezekkel érintkezés?“ Ez az a kérdés — ugymond — melyre tőled, kedves barátom! őszinte feleletet várok.“

Ezt a feleletet mi is elvárjuk.

Ferencz József.

Irodalmi értesítő.

1.) **Egyházi beszédek.** Irta Szilády János, feketehegyi ref. lelkész. Második füzet. Budapesten, 1876. Ára 2 frt o. é.

2.) **Egyházi beszédek.** Irta Fejes István, sátoralja-ujhelyi ref. lelkész. II. füzet. Budapest, 1877. Ára 2 frt o. é.

3.) **A koporsónál.** Közönséges és alkalmi imák. Irta Könyves Tóth Kálmán, ev. ref. lelkész. Miskolcz, 1876. Ára 2 frt o. é.

A fennebbi műveket, mint a gyakorlati lelkészet körébe eső oly könyveket jegyeztünk fel, a melyeket teljes bizalommal ajánlunk lelkész-társaink figyelmébe. A két első méltó folytatása a már megjelent első füzetnek, s jobbára közönséges vasárnapokra való egyházi beszédek tartalmaznak. Az utóbbi azon mindinkább nyilvánuló szükségnek kíván megfelelni, melyszerint a temetési szertartás a beszédek elhagyásával egyszerűsítették; tehát a halotti ima olyan legyen, hogy az a beszédet is pótolja. Mi várososon ezt már többnyire így gyakoroljuk.

4.) **Kehidai Deák Ferencznek,** a haza bölcsének emlékére tartott Egyházi beszéd. Toroczkón, az unitáriusok templomában, ápril 9-én 1876-ban mondotta Koronka Antal, helybeli unitárius lelkész és aranyos-tordaköri esperest. Nyomatott a halgatók költségén. Kolozsvártt, 1876.

5.) **Deák Ferencz emléke.** A tordai unitárius középtanoda igazgatósága és tanuló ifjúsága által 1876. márczius 26-án rendezett emlékünnepevényen mondotta Pálfí Károly, igazg.-tanár. Kolozsvártt, 1876.

Egy-egy könyvecspp azon fájdalomból, melylyel a haza nagy fiának és bölcsének elvesztésében vallásközönségünk is osztozik.

6.) **Az Egyházi Szemle** f. évi junius 6-iki 11-dik számával megszűnt, a szerkesztő Kovács Albert olvasóihoz intézett nyilatkozata szerint, beolvadt a Nagy-Enyeden közelebről megindított „Egyházi és iskolai Szemlébe. Az erők öszpontosítása igen kívánatos, de mi az elvért, mely az Egyházi Szemlét, előbb Egyházi Reformot életre hívta, óhajtottuk volna ennek is fennmaradását.

7.) **Der österreichische Protestant** czimmal Klagenfurtban egy szabad irányu lap indult meg, mely havonként kétszer jelenik meg. Előfizetési ára egész évre 3 frt. Az eddig megjelent számokból ítélve, e lap az unitarizmusmal is rokonszenvez. Olvasója közöttünk valószínűleg nem sok lesz; de annál nagyobb hasznot tehet a vallási szabadabb iránynak Ausztriában.

K ü l ö n f é l é k .

Nyugdíj- és segélyintézetünk alaptervezetét, melyet e füzetben vesznek t. olvasóink, óhajtanók néhány meleg szóval kísélni körutjában. Azonban, meg vagyunk győződve, hogy ez egy oly tárgy, a mely maga magáért elég ékesen szól. Valóban égetőbb szüksége — pedig még mennyi van — alig lehet vallásközönségünknek, mint egy általános nyugdíj- és segélyintézet felállítása, a mely most az említett alaptervezet szerint czéloztatik. Mit ér a legfényesebb jelen is, ha a jövő sötét képekkel rémit? ellenben a megnyugtató jövő mellett még a jelen terheit is könnyebben hordozzuk. Papjaink és tanáraink állapota a jelenben sem valami kecsegtető; de ha meggondoljuk, hogy elnyomorodásuk vagy haláluk esetére önmaguk vagy családjuk szinte semmi segélyre se számíthatnak, bizony csodálkozni lehet rajta, hogy e pályán is megakad valaki. Régebben egészen mások voltak a viszonyok s részben talán ebből lehet kimagyarázni azt, hogy különben buzgó elődeink ez ügyre nem fordítottak kellő gondot. E hiányt nekünk a lehető leggyorsabban pótolnunk kell. Az alap le van téve. A tervezet készen: mi legyünk buzgók felkarolásában, az épület felemelésében. Segítsünk magunkon, hogy a jó Isten is segíthessen rajtunk. Azokat, a kiket első sorban érdekel ez ügy s ennél fogva határozott díjfizetésekre vannak kötelezve, kérjük, vegyék szívökre a dolgot s legyenek pontosak, mert ez által egyszer magokon segítenek, másfelől az alap gyarapodását hathatósan eszközlik. Azokat pedig, a kik személyesen nincsenek ugyan érdekelve az ügy által, de a közügyet szívöken hordozzák, kérjük, méltassák becses figyelmökre a bemutatott alaptervezetet, melyen hogy Istennek áldása legyen, teljes lelkünkben óhajtuk.

A püspökválasztás küszöbén egyik egyházkörnyékünk azt az indítványt terjesztette fel az egyh. képviselő Tanácshoz, hogy mivel kánonaink szerint minden felszentelt pap választható püspöknek, de gyakorlat szerint nem választhat püspököt, mert szavazati joggal csak az egyházi tanácsosok bírnak, s ennél fogva az egyházi téren legfontosabb választástól éppen az egyházi egyének vannak elzárva: tisztelettel kéressék meg az egyházi felsőbbség, illetőleg a Képv. Tanács, hogy rendelje el, miszerint a közelebből, aug. 27-n, Árkoson tartandó püspökválasztásra mindenik egyházkörnyék belső emberei részéről legaiább két

képviselő küldessék. Ez indítványhoz most sem mellette, sem ellene nem szólunk; de hogy annak keresztülvitelére s rögtöni alkalmazására valamelyik egyházkörnyék a Képv. Tanácsot jogosítottnak hiszi: ezen lehetetlen nem csodálkoznunk. Nálunk a Képv. Tanács egyházi törvényeket nem alkothat. Ez a főtanács jogkörébe tartozik. A tett indítvány tehát legfennebb a közelebbi zsinati főtanácson kerülhet tárgyalás alá. A jelenlegi püspökválasztás azonban, csak a már meglevő egyházi törvények értelmében történhetik meg. S miután egyházi életünk eme tagadhatlanul egyik legfontosabb actusától már alig néhány nap választ el; miután a püspökválasztással egyidejűleg ez alkalommal még főgondnoki választásunk is lesz: mi a bölcseségnek és szeretetnek kétszeres mértékét óhajtjuk legközelebről a választóknak; a választottakat aztán üdvözölni s általában zsinatunkról a lehető részletes tudósítást adni következő füzetünkben mi nem mulasztjuk el.

Londonból Péterfi Dénes ifju barátunk szerencsésen haza érkezett, magával hozva angolhoni hitrokonink meleg üdvözetét. A két évi angol levegő s tán még inkább az utazás kissé megviselte, de szellemileg azt hiszszük, annál erőteljesebb lett. Örömmel olvastuk az Inquireből, hogy az utolsó vizgán is becsületet hozott a magyar unitárius egyházra, s tanuló ifjainkra. Benne főiskolánk, a szószék s folyóiratunk is egy buzgó, lelkes és munkás tagra számít. Ugyancsak Londonból olvassuk a tiszteletre méltó Martineau testvérének, Miss Henriette Martineauanak halálát. E nő szép nevet vivott ki magának Angliában, mint író is. Több becses munkája van, melyek részint vallási, részint szépirodalmi tárgyuak. Irt nemzetgazdaságtant s bévezetést a Darwin műveihez. A Daily News-nek állandó munkatársa volt. Halála alkalmából e lap igen érdekes életrajzot adott Miss Martineauról egy necrologgal, melyet még 1855-ben ő maga irt meg.

Spanyolországban a protestánsoknak ez idő szerint 53 temploma és 90 iskolája van. Protestáns nevelésben 3000-en részesülnek.

Ó-katholikus gyülekezet van Poroszhonban 35, Badenben 44, Hessenben 5, Birkenfeldben 2, Bajorhonban 31, Würtenbergben 1, Lélekszám Poroszhonban 20,524, Badenben 17,203, Bajorhonban 10,110, Hessenben 1.042, Oldenburgban 249, Würtenbergben 223. A lelkészek száma 120.

Necrolog. Fehér Péter, a kecskeméti ref. főiskola egyik derék tanára jul. hó 13-án 46 éves korában meghalt Budapesten. Egy felvilágosult, nyílt és szabad gondolkozású férfit ismertünk mi is benne, kinek kora halálán igaz részvéttel adózunk, égi vigaszt kérve hátraha-

gyott családjának. Nem különben Fördös Lajos, kecskeméti ref. lelkész atyai bánatában is baráti szívvvel osztozunk, ki egyik nagy reményű fiát Fördös Gézátt, budapesti egyetemi mintagymnasiumi gyakorló tanárt s műegyetemi tanársegédet 22 éves korában jul. 17-én vesztette el.

Éppen e sorok írása közben vesszük a gyászhirot, hogy Székács József, bányakerületi év. ágost. superintendens jul. 29-én Budapesten meghalt. Már huzamosabb idő óta betegeskedvén, e miatt még 1872-ben lemondott volt superintendensi hivataláról, mely méltóságra 1860-ban választatott meg a magyar irodalom eme egyik kiváló régi bajnoka. De Székácsnak az egyházi téren is hervadhatlan érdemei vannak. A maig jó hírű Prot. egyh. és isk. lapot, Török Pál, ma szintén superintendens társával együtt alapították meg, s annak 1848-ig egyik szerkesztője is ő volt. 1845-ben egy imakönyvet adott ki. 1854-ben kassonlóképpen Török Pállal a Prot. lelkészi tárt indították meg. 1856-tól fogva vezérszerepet játszott a protestánsok által a patens ellen vívott harcban. A jók és nemesek kiérdemelt hálás emléke lebegjen sirja felett!

Hálás köszönet.

Varga Zsigmond. h. szt. péteri t. paptársunk egy kimutatást küldött bé a szerkesztőséghez, melyben 1875 febr. 6-án gonosz kezek által történt felgyújtása alkalmából szenvedett kára enyhítésére tett emberbaráti adományokat névszerint és részletesen közölvén, azokért a nemes szívű segélynyújtóknak folyóiratunk útján a maga és családja nevében hálás köszönetét kívánja a legmelegebb szavakban kifejezni. Tűzkárosult t. paptársunk a vett jótéteményekért a nyilvánosságnak számadással nem tartozván, elégnék tartjuk a kimutatás eredményét közölni, mely szerint egyfelől mlgs. Jakab Gyula ur, a h. járás derék ifju dullójának részint a kezelése alatt levő községekhez intézett felhívása, részint a szomszéd dullói járások hivatalos utoni megtalálása, másfelől az egyházköri előljárásság által a belső emberekhez kibocsátott aláírási iv útján, 230—40 frtra becsült kára fedezésére összesen 65 véka 6 kupa gabona s 55 frt 15 kr készpénz segélyben részesült. A mi nevezett paptársunk hálás köszönetét illeti, kit e segély terhes családjával a kétségbeeséstől mentett meg, mi is azt mondjuk vele: Isten áldja meg a jó lelkeket, a kik ily igazán nemes és áldozó részt vesznek embertársaik nyomorában.

(Varga Zsigmond h. szt. péteri unitárius pap leveléből).

A r a n y - k ö n y v .

1. A Dávid Ferencz-alapítványra tett kegyes adományok.

Tizedik közlemény.

A *-gal jegyzettek másodszer, a **-gal jegyzettek harmadszer s. t. b. adakoztak.

		ft. kr.		ft. kr.
2195.	*Kovács János, tanár	3 —	Áthozatal	25 02
	Kovács Jánosné Kriza		Jan.—juliusi kamat ta-	
	Lenka	2 —	karék-pénztár	95 14
	**Özv. Nemegyei Já-		Kelemen Benő afia ál-	
	nosné	4 —	tal adott 100 frt urb.	
	Ürmösi Kálmán Tarcsa-		papiros juliusi szelv. 2	44
	falváról perselypénz	— 42	Berde Mózes afia által	
	Török S. Sz.-Mihályról:		adott 100 frt szőlő-	
	Áldozó-csütörtöki per-		dézma kötv. jul. szelv. 2	32
	selypénz	1 20	**Ferenczi Mózes	5 —
2200.	*Deák László	— 10	**Benczédi Gergely	3 —
	*Kozma Gergely	— 10	***Pogány Károly kir.	
	4 új házaspár à 35	1 40	táblabíró M.-Vásárh. 17	—
	együtt	2 80	Gál Elek vadadi lelk.	
	Koronka Antal esp. küld.		gyűjtőívén :	
	Verespataki perselyp.		Gál Elek	1 —
	húsvéti és pünk.	3 51	2220. Gál Elekné Jakab Eszter	1 —
	Toroczkói perselypénz		Székely Lajos tanító	— 50
	húsvéti és pünk.	2 29	Székely Lajosné Rafaj Zs.	1 —
	együtt	5 80	Székely Lajosné I. Róza	— 10
	Varga Zsigmond h.-szt-		Székely Zsuzsa emlékére	1 —
	péteri lelk. küldeménye:		Kövendi János	— 60
	A h.-szent-péteri ekl.		Özv. Kis György Károlyné	— 32
	1875-re	2 50	Id. Nagy József	— 32
	Ennek ugyanez évi ka-		Török Miklós	— 2
	matjában	— 25	K. Nagy Pál	— 4
	Megint ez évi perselyp.	— 30	2230. M. Szász János	— 4
	Megint ettől az ekkla.		Lőrinczi László	— 4
	1876-ra	2 50	Ifj. Szász János	— 4
	Varga Zsigmond maga		Szász István	— 8
	és családja tiz tagja		Varga Ferencz	— 4
	után 10 krjával	1 5	Varga Mózes	— 8
2210.	Neje Lőrinczi Lidia	— 10	Pataki János	— 3
	Leánya Varga Giza	— 10	Zs. Kis Sándor	— 4
	Veje Székely Sándor	— 10	Özv. Hegedüs Gergelyné	— 4
	Ennek neje Varga Ida	— 10	Száteleki Mózes	— 8
	együtt	7 —	2240. Józsa János	— 4
	Átvitel	25 02	Máne György	— 8
			Átvitel	149 92

	ft. kr.		ft. kr.
Áthozatal . . .	149 92	Áthozatal . . .	149 92
Fazakas András . . .	— 16	Neje Sós Borbára . . .	— 10
Kis Ferencz . . .	— 4	Leányuk Zsuzsánna . . .	— 5
Márton János . . .	— 4	Kis S. István . . .	— 4
Szász Ferenczné . . .	— 4	2290. Kis P. József . . .	— 2
Szász Ferencz . . .	— 4	Bárdos Jánosné . . .	— 8
Tóth István . . .	— 4	Pap Miklós . . .	— 4
Kovács Györgyné . . .	— 4	Özv. Pap Istvánné . . .	— 4
Tóth Sándor . . .	— 10	Török László . . .	— 4
2250. Kelemen Károly ev. ref.	— 4	Nagy Béla . . .	— 4
Tóth József . . .	— 4	Pap István . . .	— 5
Kilyén Sándor . . .	— 4	Hegedüs Rozália . . .	— 5
Iszlai Sándor . . .	— 4	együtt . . .	10 50
Szakács Mózes . . .	— 4	Sz.-Kereszturi ekkl. per-	
Bányai János . . .	— 6	selypénz . . .	— 60
Nagy János . . .	— 8	A sz.-kereszturi egyház-	
Józsa György . . .	— 4	körnek 1876. július	
Nagy Károly . . .	— 8	11. Tordátfalván tar-	
Ifj. Nagy József . . .	— 12	tott gyűlésén adakozt.	
2260. Soós János . . .	— 12	Kovács Mihály esp.	1 —
Soós Sándor . . .	— 12	2300. Jakabházi Zsigm. gond.	5 —
Török Sándor . . .	— 8	Péterfi Mihály lelk. . .	1 —
Dobos György . . .	— 8	Rafaj Domokos k.-jegyző	1 —
Lengyel János . . .	— 4	Kádár Lázár lelkész	1 —
Gerebenes Máté . . .	— 4	Pálfi Sándor birt. . .	1 —
Csók Miklós . . .	— 4	Péterfi Sámuel lelk.	— 44
Kilyén Gábor . . .	— 4	Ferenczi József . . .	— 40
Ercei József . . .	— 3	Kozma Tamás . . .	— 20
Incze Zsigmond . . .	— 10	Kis Tamás tanító . . .	1 —
2270. Magyar Mihály . . .	— 8	Boros György papjelölt	
Lőrinczi Katalin . . .	— 10	3-or . . .	— 50
Özv. Hegedüs Istvánné	— 4	2310. Egy valaki . . .	— 10
Kis László . . .	— 8	Ferenczi Áron lelk.	1 —
Adorján Ferencz . . .	— 20	Pap Sándor . . .	1 —
Szász Bálint . . .	— 4	Incze Dániel tanító . . .	— 50
Lőrinczi Györgyné . . .	— 8	Ürmösi Sámuel ny. lelk.	— 20
Györfi János . . .	— 4	Gombos Mózes tanító	— 20
Nagy Sándor . . .	— 4	Márkos Albert tanító	— 10
Nagy Zsigmond . . .	— 8	Ürmösi Kálmán lelk.	— 10
2280. Szakács László ev. ref.	— 4	Boros György tanító	— 20
Török Károly . . .	— 8	Egy gyermek . . .	— 2
Nagy Mihályné . . .	— 16	Egy másik . . .	— 4
Kis Elek . . .	— 4	Egy jó barát . . .	— 10
Kovács Miklósné . . .	— 8	Dettó . . .	— 10
Adorján András . . .	— 8		
Gáspár Mihály ev. ref.	— 10		
Átvitel . . .	149 92	Átvitel . . .	161 02

		ft. kr.			áthozvtal	179 02
Athozatal . . .	161	02	A böződi persélyp. . .	2	—	
Egy valaki . . .	—	10	Boér Lajos lelk. . .	2	—	
Gombos Sámuel gyűjtő	—	70	együtt . . .	12	—	
együtt . . .	17	—	Váradi Károly 1875 és			
Pap Ödönné, Lengyel			6-ra	10	—	
Róza útján . . .	1	—	2330 ** Ferencz József	10	—	
Boér Lajos l. küld.:			Tizedik közl. ösz.	211	02	
A böződi ekkla. . .	8	—	Hozzádvá az előbbi 9 közl.	3608	94	
átvitel	179	02	A Dávid F. alap tesz	3819	96	

Tekintettel arra, hogy a midőn most éppen két évvel ezelőtt a Dávid Ferencz nevére, önkéntes adományozások útján, egy alapítvány létesítését indítványozni bátor voltam, arra számítottam, hogy évenként legalább 2000 frt. öszszegyül, az eredmény a számításal teljesen megfelelőnek nem mondható. Azonban én még ezzel is meg vagyok elégedve s nem vesztettem el reményemet, hogy három évre, t. i. 1879-re a kívánt 10,000 frí meglesz. Ád az Isten jobb esztendőket is, mint a mostani. Lesznek, hiszem, a kik egyszerre pótolják ki, a mit eddig elmulasztottak; mert ha végig lapozom az adakozók tisztos névsrá, vajmi sok és tekintélyes emberünket nem találom abban. Az eddigi eredmény tehát engem nem búsit; de a feletti fájdalmamat nem tudom eltitkolni, hogy a mint egy gyűjtés alkalmából, a helyet és időt elhallgatom, értesültem, még papjaink között is akadnak, a kik pressionak nevezik, ha valaki az eszme pártolásának hangot ád. Ez aztán igazán sajnos jelenség egyházi életünkben. Hiszen ha valaki lelkesülni nem tud s adakozni nem kíván, hagyjon legalább másokat lelkesülni. Örvendjen, hogy vannak, a kik kész szívvél öntözgetik adományaikkal annak a fának gyökerét, a melynek árnyékában él s gyümölcseiből ő vagy maradéki táplálkozni fognak. Hanem azért mi csak haladjunk bátran előre. A fáradság és áldozat legyen a jobbaké: a siker és öröm mindnyájunké.

Kolozsvárt, aug. 1-én 1876.

Ferencz József.